

Nicolae IONIȚĂ*

**IMAGINEA SOCIETĂȚII ROMÂNEȘTI ÎN
DOCUMENTE DIPLOMATICE GERMANE ÎNTRE
DOBÂNDIREA INDEPENDENȚEI ȘI RĂSCOALA DE LA 1907**

**I. Reflecții germane pe marginea realităților socio-economice
din România**

-Rezumat-

Reforma agrară din 1864 și recunoașterea Independenței României în 1878 au condus la o accelerare a procesului de modernizare în spațiul românesc, dar și de integrare a acestuia în sistemul economic și politic european. Aceasta a echivalat cu debutul unei serii de transformări ale realităților economice și sociale din România, unele dintre ele extrem de dureroase pentru o parte însemnată a populației și cu un potențial destabilizator pentru noul stat apărut pe scena politică europeană.

Cum dobândirea independenței de stat de către regatul român a fost urmată, în 1883, de încheierea unei alianțe politico-militare cu Germania, România devenind astfel principalul partener al Reich-ului din zona balcanică, a existat un firesc interes din partea Cancelariei de la Berlin față de potențialele amenințări la adresa stabilității proaspătului său aliat. Acest punct de interes a fost reflectat, după cum era și firesc, de către rapoartele diplomaților germani acreditați în România ulterior anului 1878, care au identificat drept principal pericol pentru supraviețuirea pe termen lung a statului român tensiunile sociale apărute în urma procesului de integrare în sistemul economic european și au acordat un spațiu foarte generos prezentării diferitelor probleme apărute în relațiile dintre diversele categorii sociale din spațiul românesc extracarpatic și a consecințelor acestora.

Prin studiul de față, mi-am propus redarea cât mai fidelă a imaginii societății românești relevate de rapoartele diplomaților germani în perioada cuprinsă între dobândirea independenței de stat a României și răscoala țărănească din 1907. Într-o primă parte, publicată aici, am încercat să redau cele mai interesante aspecte reieșite din documentele diplomatice germane referitor la situația universului rural românesc după 1878 - locuințele țăranilor, îmbrăcămintea și alimentația acestora, situația sanitară în rândul țăranimii și diversele maladii recurente care o afectau, modul în care a fost aplicată reforma agrară din 1864 și consecințele acesteia, sistemul de învoieli agricole și urmările sale, tensiunile sociale apărute în mediul rural și

---

* National Council for the Study of the Archives of the Security, Bucharest (satanaell@yahoo.com).

aprecierile referitoare la potențialul de revoltă existent. Informațiilor de mai sus li se adaugă prezentarea considerațiilor diplomaților Reich-ului referitoare la situația muncitorilor români, la funcționarii români și modul în care selectarea și profesionalismul acestora afectau buna funcționare a statului și, în fine, la elita socială românească – marii proprietari de pământ – și transformările prin care trecuse aceasta în urma Tratatului de la Adrianopole și, mai ales, a reformei agrare din 1864.

Utilitatea unui asemenea demers nu constă în noutatea informațiilor prezentate, ci în reflectarea modului în care au fost privite transformările economice și sociale din România acelei perioade de către conducerea Germaniei de atunci, a cărei viziune era direct influențată de datele furnizate de reprezentanții săi la București. Acesta este motivul pentru care am căutat să redau cât mai fidel modul în care au fost reflectate realitățile românești în documentele diplomatice germane, acordând un spațiu larg citatelor din sursele utilizate și limitând, pe cât posibil, intervențiile personale asupra subiectelor tratate. Imaginea astfel rezultată este una eminamente *subiectivă*, fiind influențată de interesele economice și politice pe care diplomații germani le reprezentau, dar și de prejudecățile acestor funcționari ai Reich-ului cu un nivel înalt de educație, dar care proveneau dintr-un mediu în bună măsură cu totul străin de cel românesc. Firește, ordonarea materialului documentar, foarte vast și traducerea documentelor din limba germană îmi aparțin, dar aceasta sper să nu fi influențat într-o măsură semnificativă imaginea de ansamblu asupra societății românești, reflectată de documentele diplomatice germane ale acelei perioade. În condițiile în care alcătuirea unei imagini obiective asupra unei perioade istorice determinate presupune confruntarea a cât mai multor surse subiective, prin materialul de față nu fac altceva decât să pun la dispoziție informațiile cuprinse de un astfel de izvor istoric, în mod nedrept ignorat până în prezent.

Cuvinte cheie: reformă agrară, țărănime, învoieli agricole, elită, funcționari.

THE IMAGE OF THE ROMANIAN SOCIETY IN GERMAN DIPLOMATIC DOCUMENTS BETWEEN THE INDEPENDENCE AND THE 1907 UPRISING

I. German reflections on the social and economic realities in Romania

-Abstract-

The 1864 Agrarian Reform and the acknowledgement of Romania's independence in 1878 led to an acceleration of the modernization process within the Romanian space, but also of the process of its integration within the European economic and political system. This meant the beginning of a series of transformations of the Romanian economic and social realities, some of them extremely painful for a significant part of the population and with a destabilizing potential for the new state that appeared on the European political stage.

As the obtaining of state independence was followed, in 1883, by the signing of a political and military alliance with Germany, Romania becoming thus the main partner of the Reich in the Balkans, the Berlin Chancellery showed a natural interest in the potential threats against the stability of its new ally. This interest was reflected, as it should have been, by the reports of the accredited German diplomats in Romania after

1878, who identified, as the main danger for the long-term survival of the Romanian state, the social tensions that had appeared as a result of the process of integration in the European economic system and allotted a very generous space to present the various problems that appeared in the relations between various social categories within the Romanian extra-Carpathian space and their consequences.

The present study is meant to depict as faithfully as possible the image of the Romanian society as it is revealed by the reports of the German diplomats within the period between Romania's gaining its state independence and the peasant uprising in 1907. In the first part of this study, published here, I tried to depict the most interesting aspects in the German diplomatic documents regarding the situation of the Romanian rural universe after 1878 – the peasants' houses, their clothing and food, the sanitary situation among the peasantry and the various recurrent disease affecting it, the manner in which the 1864 agrarian reform was implemented and its consequences, the system of agricultural agreements and its aftermaths, the social tensions that appeared in the rural environment and the assessments regarding the existing uprising potential. Besides the information mentioned above there is also the presentation of the Reich's diplomats' considerations regarding the situation of the Romanian workers, of the Romanian public servants and the ways in which their selection and professionalism influenced the well functioning of the state and, finally, the situation of the Romanian social elite – the great land owners – and the transformation it had undergone as a result of the Adrianople Treaty and, especially, of the 1864 agrarian reform.

The usefulness of such an approach does not reside in the novelty of the information, but in the reflection of the manner in which the economic and social transformations in Romania of that period were perceived by the German officials of the time whose vision was directly influenced by the data provided by their representatives in Bucharest. This is the reason for which I tried to report as faithfully as possible the manner in which the Romanian realities were reflected in the German diplomatic documents, allotting a generous space to quotations from the used sources and limiting, as much as possible, personal interventions upon the subjects dealt with. Thus, the resulting image is an eminently *subjective* one, being influenced by the economic and political interests that the German diplomats were representing, but also by the preconceived ideas of these public servants of the Reich, who, although highly educated, came from a background which was, to a large extent, totally different from the Romanian one. Naturally, the ordering of the quite vast documentary material and the translation of the documents belong to me but I hope this has not significantly influenced the general picture of the Romanian society, as reflected in the German diplomatic documents of that time. Given the fact that building an objective image of a determined historical period presupposes to compare and contrast as many subjective sources as possible, by the present material I do nothing else but making available the information contained by such a historical source, undeservedly ignored so far.

Keywords: agrarian reform, peasantry, agricultural agreements, elite, public servants.

***

Dependența de Înalta Poartă a Țărilor Române din exteriorul arcului carpatic pe o perioadă întinsă pe mai bine de trei secole a ținut izolat acest spațiu de transformările economice și sociale care s-au produs în Europa occidentală începând cu secolul al XVI-lea. Monopolul exercitat de către Imperiul Otoman asupra exporturilor de cereale, dar și a altor produse, precum și relativa subdezvoltare economică a Imperiului față de marile puteri occidentale, care se va accentua de-a lungul timpului, au condus la menținerea spațiului românesc de la nord de Dunăre într-o stare de înapoiere din punct de vedere economic ce va avea grave repercusiuni în perioada ulterioară dobândirii independenței față de Poartă. Într-o perioadă în care în alte țări ale Europei Centrale și de Est, precum Polonia, statele baltice, Ungaria veniturile elitei sociale cunoșteau o creștere semnificativă ca urmare a sporirii productivității agricole și a exporturilor de cereale și de materii prime destinate puterilor economice occidentale, în Țările Române se înregistrează o îndelungată stagnare economică, determinată atât de numeroasele conflicte armate care au avut loc pe teritoriul lor, dar și lipsei de motivare a marilor proprietari funciari de a efectua investiții semnificative pentru sporirea productivității muncii agricole pe propriile moșii. Dezinteresul manifestat de marii boieri români ulterior secolului al XVI-lea față de sporirea veniturilor obținute de pe urma exploatarea suprafețelor agricole se poate explica prin existența unei serii de factori – precum prețurile reduse la care puteau fi livrate cerealele și alte produse asupra exportului cărora Imperiul Otoman avea drept de monopol, lipsa oricărei concurențe, presiunea stipendiilor solicitate de către Poartă și diverși oficiali ai acesteia, starea generală de nesiguranță în care s-au aflat membrii elitei politice și economice românești – care făceau iluzorie perspectiva oricăror profituri suplimentare pentru marii producătorii agricoli.

În ciuda aparențelor, subdezvoltarea economică a Țărilor Române nu a avut numai consecințe negative, mai ales în ceea ce privește nivelul de trai al majorității populației. Lipsa de interes a proprietarilor marilor moșii pentru sporirea producției agricole obținute a condus la diminuarea presiunii exercitate de aceștia asupra țăranilor dependenți. Este adevărat, după secolul al XVI-lea, pe teritoriile românești de la Nord de Dunăre s-au produs transformări similare cu cele din alte state ale Europei de Est, fiind generalizată aservirea țăranilor liberi, al căror număr a scăzut semnificativ, aproape până la dispariția lor, interzicându-li-se totodată țăranilor aserviți să-i părăsească pe boierii față de care erau dependenți, dar, în același timp, au existat și numeroase diferențe față de procesele care se desfășurau în aceeași perioadă în Polonia sau statele baltice. Cea mai importantă dintre acestea a constat în lipsa de apetență a marilor boieri pentru aplicarea unei strategii de

sporire a productivității muncii agricole, ei urmărind doar ca propriile moșii să le furnizeze venituri suficiente pentru a le asigura un nivel de trai corespunzător rangului și poziției sociale pe care o ocupau. În aceste condiții, țărănimea din această zonă a fost oarecum ocolită de urmările negative ale procesului de modernizare desfășurat în alte regiuni ale Europei. Principala presiune care s-a exercitat asupra gospodăriilor țărănești în această perioadă a venit din partea conducerii statului și a administrației sale, precum și din partea diverselor armate care au ocupat teritoriile românești de la Nord de Dunăre, în timp ce relațiile dintre țărani dependenți și marii seniori față de care aceștia erau aserviți au rămas în general amiabile, datorită intereselor în general asemănătoare ale celor două categorii sociale.

Punctul de cotitură care a marcat schimbarea acestei comuniuni de interese a fost reprezentat de semnarea Tratatului de la Adrianopole, din 1829, prin care Poarta a fost obligată să renunțe la monopolul comercial pe care-l exercita asupra Țărilor Române. Încheierea tratatului mai sus amintit a reprezentat primul dintr-un șir de evenimente care au condus la unirea celor două Țări Române în cadrul unui nou stat – România – și la dobândirea independenței politice față de Înalta Poartă, recunoscută de Marile Puteri europene din 1878. În același timp, însă, înlăturarea monopolului comercial exercitat de către Înalta Poartă în privința exportului de produse agricole românești a reprezentat, alături de marea reformă agrară din 1864, un factor cheie care poate explica evoluția relațiilor dintre principalele categorii sociale din cadrul societății românești în perioada cuprinsă între sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor. Într-o perioadă relativ scurtă, ulterior anului 1829 și în mod accelerat după marea reformă agrară din 1864, în Țările Române și apoi în noul stat, România, au fost reproduse cu o viteză remarcabilă toate transformările sociale și economice petrecute în alte state ale Europei Centrale și de Est, după integrarea acestora în sistemul economic european, din secolul al XVI-lea, în postura de furnizori de materii prime și produse agricole.

Chiar dacă aceste schimbări sociale și economice, care s-au produs după integrarea României în sistemul economic european, erau firești, în bună măsură, dată fiind poziția periferică ocupată de noul stat român în cadrul acestuia, totuși, natura acestor transformări, deosebit de dureroase pe plan social, a condus la acumularea unor tensiuni sociale ce puneau în pericol însăși existența statului. Cum, după încheierea Congresului de la Berlin și, mai ales, a tratatelor de alianță dintre noul regat român și Germania, în 1883, autoritățile germane au manifestat un interes deosebit față de stabilitatea principalului lor aliat din zona Balcanilor, apare ca firească preocuparea manifestată de reprezentanții diplomației ai Reich-ului la București față de evoluția situației sociale din România în perioada ulterioară lui 1878. Interesul manifestat de diplomații germani față de tensiunile acumulate în societatea românească este vizibil dacă avem în vedere amplul spațiu acordat de

aceștia, în rapoartele trimise Cancelariei de la Berlin, situației economice a diverselor categorii sociale din România, mișcărilor sociale ale țărănimii în perioada ulterioară reformei agrare din 1864 și discrepanțelor de venituri de la nivelul populației, dar și încercărilor făcute de autoritățile române pentru ameliorarea problemelor existente.

În cele ce urmează, am încercat să conturez o imagine a societății românești din perioada ulterioară recunoașterii independenței statului român, alcătuită pe baza informațiilor disparate cuprinse în numeroasele rapoarte redactate de către reprezentanții intereselor germane în România, aflați la post în perioada cuprinsă între recunoașterea independenței statului român, în 1878 și tulburările sociale din cursul anului 1907. Materialul documentar referitor la problemele sociale din România acelor ani este extrem de bogat și variat, fiind însă și foarte dispersat în cadrul rapoartelor alcătuite de către diplomații germani, care pot cuprinde de la scurte observații referitoare la situația unei categorii sociale până la ample anchete efectuate pe teren în diverse regiuni ale țării, astfel încât am încercat să grupez informațiile cuprinse în documentele studiate în secțiuni dedicate fiecăreia din categoriile sociale din România acelei perioade, încheind cu un subcapitol dedicat evenimentelor din 1907. Informațiile utilizate au fost cuprinse în rapoartele redactate de legații germani de la București, dar și de consuli Reich-ului din orașe precum Iași, Galați, București. Datorită naturii acestei lucrări, prin care se dorește prezentarea unei imagini a societății românești, așa cum a fost ea percepută de către conducerea Germaniei în perioada mai sus menționată, am căutat să limitez comentariile proprii asupra veridicității informațiilor cuprinse în rapoartele diplomaților germani, acordând o pondere cât mai mare citatelor din documentele mai sus menționate sau informațiilor cuprinse în acestea. Desigur, ordonarea acestor informații, dar și eventuala denaturare a imaginii societății românești, așa cum a fost ea prezentată de către diplomații germani, îmi aparțin.

În final, aș mai avea de făcut o ultimă precizare – lucrarea de față nu se dorește a fi un studiu referitor la situația socială a României din perioada mai sus menționată. Am intenționat numai să prezint o imagine a societății românești, așa cum a fost ea reflectată în documentele diplomatice germane de atunci, o imagine în mod esențial *subiectivă*, obiectivitatea ei fiind în mod natural denaturată de interesele economice și politice pe care le apărau legații și consuli germani aflați atunci la post în România. De asemenea, informațiile referitoare la societatea românească cuprinse în aceste documente nu reprezintă în sine ceva nou, ele fiind confirmate, în bună măsură, de numeroase studii istorice sau sociologice ulterioare acestei perioade, dar intenția mea nu a fost relevarea unor informații inedite în această privință, ci doar prezentarea modului în care a fost percepută societatea românească la nivelul Cancelariei de la Berlin de atunci. Un astfel de demers nu cred că este inutil, în măsura în care el poate servi la explicarea, măcar parțială, a

politicii urmate față de România de către conducerea Reich-ului german. De asemenea, nu cred că poate fi niciodată inutilă reflecția asupra modului în care suntem priviți de persoane în mod esențial *străine* de realitatea românească și să descoperim soluțiile pe care aceștia le găseau pentru problemele cu care se confruntau pe atunci, dar și ulterior, societatea românească.

Universul rural.

Imaginea țăranimii din România între 1878 și Răscoala de la 1907

Concentrând imensa majoritate a populației țării, universul rural românesc a beneficiat de o atenție specială din partea reprezentanților intereselor germane în România. Aceasta nu s-a datorat însă numai ponderii foarte însemnate pe care o deținea această categorie socială în cadrul populației țării, ci mai ales situației materiale îngrijorătoare a țăranilor români și potențialului pericol pe care îl reprezentau sărăcia și lipsa de perspective ale acestora pentru stabilitatea unui stat aliat al Reich-ului. Astfel, referindu-se la situația materială a țăranimii din România, legatul Germaniei la București din 1888, Clemens Busch, aprecia:

„Dacă luăm în considerare locuința, hrana și îmbrăcămintea pe care le posedă, țăranul român se găsește într-o stare de mizerie atât de accentuată, încât cu greu mai poți găsi în Europa semeni de-ai săi într-o situație oarecum asemănătoare”¹.

Succesorul său la post, contele Bernhard von Bülow, considera, la rândul său, că „țăranii [români] sunt exploatați de către boieri de o așa manieră, încât cred că așa ceva nu se mai poate întâmpla în nici o țară din întreaga Europă”².

Diplomații germani nu s-au limitat însă la aprecieri subiective asupra situației materiale și juridice a populației din mediul rural românesc, exigențele conducerii de la Berlin impunându-le să-și susțină opiniile cu argumente credibile, pe care aceștia le-au furnizat uneori și prin efectuarea unor ample anchete sociale în diverse zone ale țării. Un exemplu în acest sens îl reprezintă amplul raport alcătuit de consulul german de la Iași din 1889, care cuprindea o descriere în amănunt a locuinței, îmbrăcămintei, alimentației și a principalelor probleme cu care se confruntau țăranimea din Moldova de atunci. Deși situația țăranilor din această regiune nu poate fi considerată drept o regulă pentru lumea rurală de pe tot cuprinsul României, totuși, țăranimea moldoveană, pe de o parte, reprezenta un procent important din populația țării de atunci, iar pe de altă parte, în ciuda existenței unor regiuni în care nivelul de trai al țăranilor putea fi superior celui

¹ ANIC, Colecția Microfilme „Germania (RDG)”, rola nr.119, C.338: C. Busch către von Bismarck, 22 aprilie 1888.

² *Ibidem.*, C.354: B. von Bülow către von Bismarck, 29 mai 1888.

înregistrat în partea estică a României, media generală se apropia mult de cele ilustrate în acest raport. Din aceste motive, am considerat utilă redarea cât mai fidelă, în cele ce urmează, a imaginii universului casnic țărănesc, așa cum este el ilustrat de raportul consulului german de la Iași precum și a aspectelor referitoare la situația sanitară și diversele alte probleme care afectau țăranii din zona Moldovei și nu numai.

O secțiune importantă a cercetării efectuate de către consulul german de la Iași cu privire la condițiile în care trăia țăranimea din zona Moldovei a fost dedicată *locuinței tipice a țăranilor* din această regiune. Potrivit diplomaților germani, casele țăranilor moldoveni se remarcă prin dimensiunile mici, fiind alcătuite, de obicei, dintr-o singură cameră și un vestibul. Acoperișul era prevăzut cu căpriori de lemn, peste care se așternea, de obicei, un strat de trestie. Pereții casei aveau o grosime de cca. 25 cm, fiind confecționați din lut, amestecat cu paie și bălegar – tradiționalul chirpici – ceea ce nu asigura, în opinia consulului german, cine știe ce protecție în fața frigului care se lăsa iarna în Moldova. Mai mult decât atât, în pereți apăreau frecvent crăpături adânci, pe care țăranul, fiind „prea neglijent, nu se obosește să le astupe”. De la pământ până la o înălțime de cca. un metru se ridica prispa, asemănătoare unei bănci, care înconjura întreaga casă, contribuind la susținerea pereților casei și dându-le o mai mare stabilitate. În plus, prispa era folosită de întreaga familie ca loc de dormit în perioada verii. Pentru aerisire și iluminare majoritatea caselor erau prevăzute cu două ferestre de mici dimensiuni, dotate rareori cu un geam făcut din sticlă de proastă calitate. De regulă, însă, mare parte din ele erau acoperite cu hârtie³.

În interiorul locuinței, principalele surse de căldură le constituiau, de regulă, o sobă deschisă și un cuptor. Fumul provenit de la acestea era lăsat să iasă fie printr-o gaură făcută în acoperiș, fie direct pe ușă, asta având în vedere faptul că „de coș nici nu putea fi vorba”⁴. Pentru încălzire se foloseau vreascuri, procurate din pădurile boierului sau de pe domeniile Statului. Cuptorul era utilizat pe perioada iernii ca loc de dormit, altfel paturi propriu-zise neexistând în casele țăranilor, decât sub forma așa-numitelor „priciuri”. Pe post de învelitori, se foloseau pături țesute în casă, ce erau înlocuite de câte o blană de oaie pe timpul iernii. În vestibulul întunecos, iarna stăteau găștele și găinile. Cum în cursul acestui anotimp, camera de locuit nu era aerisită, iar în aceasta stăteau la un loc, „ghemuindu-se unul lângă altul”, toți membrii familiei, în casă se crea o atmosferă „indescriptibilă, insuportabilă pentru oricine care nu este obișnuit cu asemenea condiții”⁵.

³ Idem, Colecția Microfilme „S.U.A.”, rola nr.30, K.194968: Raport al consulului german de la Iași, adresat cancelarului von Bismarck, 12 ianuarie 1889.

⁴ *Ibidem*, K.194969.

⁵ *Ibidem*.

Se putea însă și mult mai rău. Într-un raport alcătuit chiar în preajma războaielor din 1907, legatul Germaniei de la București, von Kiderlen Wächter, remarcă faptul că „îmbrăcămintea și locuința țăranilor sunt pur și simplu imposibil de descris. În Moldova întâlnești încă multe sate care sunt compuse aproape exclusiv din gropi săpate în pământ, acoperite cu o împletitură prost făcută, și în acest spațiu trăiește o familie întreagă de țărani, laolaltă cu animalele domestice”⁶.

Îmbrăcămintea țăranilor români nu avea în schimb nimic ieșit din comun, după standardele vremii, potrivit consulului german de la Iași. Astfel, în cazul bărbaților, aceasta era compusă dintr-o pereche de pantaloni, (cei purtați vara fiind confecționați dintr-o pânză grosolană, țesută în casă, iar iarna – dintr-o stofă de lână) și o cămașă lungă, lăsată să atârne peste pantaloni. Peste ambele piese de vestimentație se trecea un brâu lung de cca. doi metri și lat de jumătate de metru, de culoare roșie sau verde, rareori albastră, încins în jurul mijlocului. Pe cap, țăranii purtau vara o pălărie neagră și largă, de fetru, iar în timpul iernii - o căciulă din blană de miel. La toate acestea se mai adăugau, iarna, un palton scurt și „așa-numitul suman” - făcut din lână, precum și o blană de oaie. Încălțăminte era compusă din sandale sau opinci – pe timp de vară – și o pereche de ghete grele în timpul iernii⁷.

Îmbrăcămintea femeilor era formată din rochii lungi, care vara erau confecționate din bumbac, iar pe timp de iarnă din lână. La acestea, se mai adăugau, pe timp de iarnă, un palton din blană de oaie, cu guler din blană de vulpe, o căciulă de blană și pantofi. Costumul național, în schimb, după cum remarcă diplomatul german, era destul de puțin purtat în Moldova de Sus⁸.

În privința *alimentației*, în schimb, diferențele înregistrate între situația țăranilor din Moldova și cea a semenilor lor din majoritatea statelor europene erau remarcabile. Conform diplomaților germani acreditați în România, la sfârșitul secolului al XIX-lea țăranii moldoveni s-ar fi hrănit aproape exclusiv cu mămăligă – sau, așa cum era aceasta prezentată de consulul de la Iași pentru necunoscătorii de la Berlin, „un fel de budincă făcută din făină de porumb, care este produsă în casă”⁹. Pe lângă aceasta meniul zilnic al țăranilor mai putea cuprinde: supă de sfeclă roșie sau acrită cu borș, brânză de oaie, precum și legume precum ceapa verde, usturoiul, paprica și, iarna, varza acră. Carnea, de obicei de oaie sau de vacă, era rareori consumată în satele din Moldova, de obicei cu prilejul unor sărbători¹⁰. La cele menționate mai sus, se mai adăuga ceea ce diplomații germani numeau

⁶ *Ibidem*, K.195141: A.von Kiderlen Wächter către von Bülow, 3 martie 1907.

⁷ *Ibidem*, K.194970: Consulul german de la Iași către von Bismarck, 12 ianuarie 1889.

⁸ *Ibidem*, K.194171.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

desertul¹¹, care consta, atât pentru bărbații cât și pentru femeile din zonă, în băutura și țigările pe care le procurau de la tutungeria din sat.

O primă consecință a uniformității alimentației, în opinia consulului german, o constituia împiedicarea dezvoltării fizice normale a populației din mediul rural. De asemenea, utilizarea aproape în exclusivitate a porumbului ca principală sursă de hrană avea drept urmare recurența foametei. Aproape în fiecare an, în unul sau mai multe județe ale Moldovei, câteodată chiar în toate, cantitatea de porumb era ori insuficientă, în urma unei recolte foarte slabe, ori calitatea sa lăsa mult de dorit, ceea ce favoriza răspândirea foametei printre țărani, lipsiți de alimentul lor de bază, fenomen ce putea fi cu greu stăvilit prin ajutoare trimise de autoritățile centrale¹².

În fine, cea mai importantă consecință a alimentației necorespunzătoare, a modului inadecvat de construire a locuințelor, precum și a „dezordinii și delăsării care domnesc în rândul țăranimii din Moldova” era faptul că, țărani ajungeau, de multe ori „total lipsiți de puteri și apatici, fiind mereu predispuși la tot felul de boli”¹³. Între maladiile care afectau populația Moldovei, la sfârșitul secolului al XIX-lea, cel mai des atestate erau pelagra și sifilisul. Prima dintre acestea, pelagra, se datora în mod exclusiv alimentației deficitare, bazate mai ales pe porumb, și se răspândea în rândul țăranimii în anii în care recoltele erau afectate masiv de diverși dăunători. Chiar în 1889, când a fost realizată ancheta în teren a consulului german de la Iași, unele județe din nordul Moldovei erau afectate de această maladie, țărani fiind nevoiți să înlocuiască mămăliga tradițională cu pâinea de grâu, o soluție cu totul neconvenabilă, datorită costului sensibil mai mare al făinii de grâu¹⁴.

În cazul sifilisului, în schimb, soluțiile nu erau atât de simple, consecințele răspândirii acestuia în rândul populației Moldovei fiind mult mai dureroase. Cu prilejul anchetei sociale din 1889, consulul german de la Iași a încercat să alcătuiască un model de răspândire a maladii în rândul populației rurale, bazat, cel mai probabil, pe informațiile disparate obținute de la autorități. Astfel, răspândirea sifilisului în zona de nord-est a României s-ar fi datorat servitorilor ruteni veniți din Bucovina, care l-ar fi transmis dorobanților și călărașilor aflați în serviciul militar pentru ca ulterior, prin intermediul fetelor din sat, să fie adus și în rândul țăranilor moldoveni. De aici boala s-a transmis și familiilor de evrei care s-au mutat în orașele moldovene, pentru ca, după răspândirea maladii în mediul urban, ea să fie

¹¹ Desert sau, mai degrabă, delicatesele, reprezintă o traducere aproximativă a termenului german *Genußmittel* care, conform dicționarului, desemnează alimente care se consumă datorită gustului plăcut și nu pentru valoarea lor nutritivă, neexistând un echivalent exact în limba română.

¹² *Ibidem*, K.194172.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, K.194173.

readusă în lumea satelor, prin intermediul prostituatelor. În 1889, potrivit informațiilor diplomatului german, sifilisul constituia principala cauză a creșterii mortalității infantile și a sporului demografic relativ scăzut înregistrat în această parte a țării¹⁵.

Măsurile adoptate de autorități pentru a contracara răspândirea maladiilor care decimau populația rurală nu erau cu totul inexistente, ci doar ineficiente, datorită problemelor structurale grave ale statului român, care nu puteau fi înlăturate prin diverse măsuri sanitare temporare:

„Autoritățile de aici nu fac decât prea puțin sau chiar nimic pentru prevenirea și combaterea bolilor. Atunci când se iau asemenea măsuri totuși, acestea nu se aplică decât temporar și, mai ales, sunt total ineficiente, pentru că adevăratele cauze ale răspândirii acestor boli nu se pot înlătura prin decrete, ci numai prin ridicarea nivelului de trai al țăranilor. Unele din aceste măsuri, ca de exemplu, instituirea obligativității vaccinării, rămân, ca urmare a modului în care sunt aplicate, fără nici un efect¹⁶”.

Printre măsurile adoptate de autorități pentru preîntâmpinarea răspândirii diverselor maladii în rândul populației rurale este amintită și constituirea, în localitățile mari ale fiecărui județ, a unor ambulanțe rurale, deservite de medicii militari, menite să suplinească lipsa spitalelor în mediul rural, dar efectul unor asemenea paliative s-a lăsat așteptat. Aproape două decenii mai târziu, în 1907, legatul Germaniei la București constata faptul că, în România, „boli, înainte de toate sifilisul, tifosul, malaria și pelagra, decimează și degenerează țăranimea” iar Guvernul român „nu găsește niciodată timp să întreprindă ceva serios în această privință”¹⁷. De fapt, situația nu făcuse decât să se înrăutățească o dată cu trecerea timpului, pentru că, în 1905, maladii noi se adăugau la repertoriul din 1889, între acestea numărându-se tuberculoza, gripa, difteria și chiar lepra¹⁸, ceea ce completează imaginea dezolantă a stării de sănătate a populației din România la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Pe lângă toate cauzele „naturale” care afectau situația sanitară din mediul rural românesc la sfârșitul secolului al XIX-lea, un alt flagel cu o importantă contribuție la slăbirea capacităților fizice ale țăranimii din România era alcoolismul. Consulul german de la Iași, în cadrul raportului său din 1889,

---

¹⁵ *Ibidem*, K.194174.

¹⁶ *Ibidem*, K.194173.

¹⁷ *Ibidem*, K.195141: A.von Kiderlen Wächter către von Bülow, din 5 martie 1907.

¹⁸ Aceasta era atestată, este adevărat, numai în câteva cazuri, din 1904 constatându-se un regres al maladiei datorită măsurilor sanitare adoptate – vezi idem, Colecția Microfilme „Germania (RDG)”, rola nr.83, C.616: Consulul general al Germaniei la București, [Karl-Friedrich] Feindel, către von Bülow, 19 octombrie 1905. Prenumele consulului este incert, fiind stabilit ulterior din alte surse.

considera acest fenomen drept „o urmare indirectă a vieții mizerabile pe care o duc țăranii, ca și a alimentației uniforme a acestora”, dacă se avea în vedere faptul că „țăranul ajunge să aibă nevoie de un stimulent puternic care să-l ajute să uite cel puțin pentru câteva ore de griji și de foame și să-l transpună într-o stare de bună dispoziție. Beția este o patimă, aici, atât a bărbaților, cât și a femeilor. În zilele de târg se pot vedea atât femei, cât și bărbați beți, care se întorc de la oraș. Țăranii (dar și țărăncile) duc la crâșmă brânză, ouă, lapte și alte produse ale gospodăriei lor și le schimbă pe băutura. Pe băutura s-au dus și banii acordați drept credit prin intermediul Casei de Credit Agricol și chiar și porumbul împărțit de Guvern țăranilor în vreme de foamete tot la crâșmă a ajuns, în mare parte”¹⁹.

O dovadă indirectă a acestei situații o constituia prosperitatea neobișnuită a cârciumilor în satele moldovene, ca și creșterea accelerată a numărului acestora. Pentru a cita un exemplu oferit tot de diplomatul german mai sus amintit, în localitatea Săveni, lângă Botoșani, o populație de 700 familii era deservită de nu mai puțin de 32 de cârciumi²⁰. Autoritățile au încercat remedierea acestei situații prin adoptarea, în 1885, a unei legi prin care s-a interzis evreilor și grecilor să mai întrețină cârciumi, existând speranța, pe atunci, că o astfel de măsură va contribui la reducerea numărului localurilor de acest gen în satele din Moldova. Speranțe cu totul iluzorii, după cum constata, în 1904, legatul german de la București, care remarca excelenta adaptare a arendașilor evrei și greci la noua situație creată de legea din 1885, prin numirea unui „om de paie român”, ce le ținea locul în relațiile cu autoritățile, fiind plătit, desigur, tot de către țăranii români consumatori²¹. În consecință, alcoolismul a stăpânit în continuare satele românești, cu efecte devastatoare asupra nivelului de trai al țăranilor, după cum remarcă diplomații germani încă din 1889:

„Atâta vreme cât alcoolismul va domina viața de familie a țăranilor, orice perspectivă de a dobândi un nivel de viață mai bun este zadarnică. În situația de acum a țăranului român, acest viciu este o adevărată nebunie”²².

O atenție specială a fost acordată de către toți reprezentanții intereselor germane în România *motivelor* ce au condus la situația materială deplorabilă a țăranilor români. În această privință, se poate remarca faptul că diplomații germani identifică drept principalii vinovați pentru sărăcirea masivă a populației rurale din România atât situația existentă anterior reformei agrare din 1864, cât și modul în care s-a făcut această reformă și urmările acesteia. Deși prezentarea unei imagini a situației anterioare anului 1864 și a consecințelor reformei agrare din acest an poate

¹⁹ Idem, Colecția Microfilme „S.U.A”, rola nr.30, K.194975: Consulul german de la Iași către von Bismarck, 12 ianuarie 1889.

²⁰ *Ibidem*, K.194076.

²¹ *Ibidem*, K.195118: A. von Kiderlen Wächter către von Bülow, 4 martie 1904.

²² *Ibidem*, K.194976: Consulul german de la Iași către von Bismarck, 12 ianuarie 1889.

excede cadrul temporal al studiului de față, consider că, pentru a păstra logica argumentelor diplomaților germani, este necesară și prezentarea modului în care aceștia au perceput schimbările aduse de legislația agrară a lui Cuza.

Situația populației rurale din România anterior reformei agrare din 1864 a fost prezentată de către diplomații germani mai ales pentru a se scoate în evidență modificările aduse de noua legislație în domeniu adoptată în anul mai sus menționat. Concluziile comparației sunt oarecum paradoxale, datorită faptului că, așa cum se va putea observa, se susține ideea conform căreia țăranii români se aflau într-o poziție mult mai avantajoasă înainte reformei agrare decât după așazisa lor împrumetărire.

Ampla demonstrație a diplomaților germani pornește de la prezentarea situației materiale și juridice a țăranilor români anterioară anului 1864. Astfel, se remarcă faptul că în România nu mai existau mulți țărani liberi, majoritatea populației din mediul rural fiind în stare de dependență față de marii proprietari funciari – boierii. Mare parte a pământului cultivabil aparținea, pe atunci, Statului, mănăstirilor și familiilor de mari proprietari funciari²³. În proprietate personală, țăranii dețineau numai un bordei primitiv și vitele de muncă. Pe de altă parte, în ciuda situației lor juridice și materiale aparent foarte precare, țăranii „iobagi” se bucurau de câteva avantaje a căror importanță au putut să o aprecieze mai bine doar după 1864. În primul rând, marii proprietari funciari dădeau în folosință țăranilor aflați pe moșia lor atâta pământ cât aceștia aveau nevoie pentru a se întreține ei și familiile lor, precum și pentru a-și hrăni vitele de muncă²⁴. În schimb, țăranul era obligat să lucreze pământul boierului, împreună cu membrii familiei și cu vitele de care dispunea. La obligația de muncă, se adăuga o rentă în produse, constând în porumb, rachi, diferite produse de origine animală etc., pe care fiecare iobag era dator să o livreze proprietarului terenului pe care-l lucra²⁵.

Cu toată situația sa de dependent față de proprietarii de pământ, țăranul român s-ar fi bucurat, în opinia consulului german de la Iași, și de alte avantaje deloc neglijabile, mai ales dacă avem în vedere situația sa ulterioară. Astfel, el nu era legat de glie, fiind liber, teoretic, să părăsească moșia pe care se găsea la un moment dat, în cazul în care era nemulțumit de tratamentul de care avea parte²⁶. De asemenea, mai avea dreptul la pășunat liber, pentru vitele sale, putea să-și procure lemnele de foc din pădurile boierului pe a cărui moșie se găsea și, în plus față de toate acestea, relațiile existente între marii proprietari de pământ și țăranii dependenți ar fi fost de tip patriarhal, boierul dovedind oarece menajamente și grijă

---

²³ *Ibidem.*

²⁴ *Ibidem.*

²⁵ *Ibidem.*

²⁶ *Ibidem.*

față de nevoile țăranilor, așa cum se întâmpla și în Rusia în perioada anterioară Emancipării²⁷.

Situația țăranilor români, atât de idilic prezentată de diplomații germani, s-a schimbat radical odată cu reforma agrară. Reprezentanții Germaniei nu au pus în discuție necesitatea acestei reforme, ei recunoscând deschis faptul că prin măsurile adoptate în 1864, care au desființat raporturile de dependență în societatea românească, România a intrat în rândul statelor civilizate ale Europei. Mai mult, se aprecia și faptul că astfel s-ar fi realizat și modernizarea economiei românești, agricultura românească trebuind să se confrunte cu concurența care exista pe piața europeană. „Acum – considera consulul german de la Iași în 1889 – ar fi fost un moment potrivit să se dea un impuls țăranului, pentru ca acesta, să nu producă numai pentru satisfacerea nevoilor sale și ale familiei, ci și pentru piață”²⁸. Problema a reprezentat-o însă faptul că Reforma lui Cuza era incompletă și ratase multe din țelurile pe care inițiatorii săi și le propuseseră.

Astfel, unul din scopurile Legii agrare din 1864, în opinia diplomaților germani, ar fi fost acela de a-l face pe țăran stăpân pe pământul pe care-l muncea, pentru a nu rămâne la dispoziția bunului plac al boierilor²⁹. Din păcate, rezultatul reformei agrare a fost un eșec total din acest punct de vedere, cu grele consecințe asupra situației țăranilor, iar cauzele acestui eșec țineau atât de prevederile, cât și de modul de aplicare ale legii în cauză.

În ceea ce privește prevederile legii, teoretic, țăranilor le-a fost acordată libertatea personală, eliberându-i de șerbie și, în afară de asta, l-a înzestrat pe fiecare din aceștia cu un lot de pământ – adică, potrivit calculelor contelui Bernhard von Bülow din 1888, fiecare familie de țărani ar fi primit, în medie, cam 7 pogoane de pământ. În acest fel, au fost împroprietăriți cca. 400 000 țărani, împreună cu familiile lor. Problemele au plecat, potrivit diplomatului german mai sus amintit, chiar din acest punct, pentru că, după cum nota acesta, „așa cum stau lucrurile aici, țăranilor le-ar fi trebuit minimum 14 pogoane ca să poată avea o viață cât de cât omenească”³⁰. Mai mult decât atât, după finalizarea aplicării legii în cauză, se înregistrau încă 80 000 țărani – cu familiile aferente – ce nu au fost împroprietăriți.

În ciuda neajunsurilor amintite mai sus, legate de prevederile propriu-zise ale legii, cei 400 000 de împroprietăriți au intrat în posesia unei suprafețe de pământ egale cam cu a opta parte a suprafeței funciare a țării și, datorită fertilității

²⁷ Idem, Colecția Microfilme „Germania (R.F.G.)”, rola nr.119, C.355: B. von Bülow către von Bismarck, 29 mai 1888.

²⁸ Idem, Colecția Microfilme „S.U.A.”, rola nr.30, K.194942: Consulul german de la Iași către von Bismarck, 12 ianuarie 1889.

²⁹ *Ibidem*, K.194944.

³⁰ Idem, Colecția Microfilme „Germania (R.F.G.)”, rola nr.119, C.354: B. von Bülow către von Bismarck, 29 mai 1888.

naturale a pământului și climei favorabile, era posibil, cel puțin teoretic, ca pământul primit „să asigure o existență înfloritoare țăranilor”³¹. Cu toate acestea, din cauze care țineau nu numai de insuficiența pământului primit, în 1888, țăranii împroprietăriți de Cuza se aflau într-o mizerie la fel de mare, iar potențialul de revoltă din rândul lor era la fel de însemnat precum cel întâlnit în cazul celor 80000 de țărani care nu aveau deloc pământ. Explicația pentru această situație a fost identificată de reprezentanții intereselor germane în lipsa cu desăvârșire a oricăror disponibilități financiare în rândul țăranilor români. Consulul german de la Iași considera că suprafața primită de țărani în 1864 ar fi fost suficientă numai dacă aceștia ar fi acumulat, anterior, suficient capital pentru a putea fi independenți din punct de vedere financiar și a practica o agricultură modernă. Realitatea era însă cu totul diferită, țăranii români neavând nici un fel de capital în momentul împroprietării lor, ceea ce a condus la practicarea pe scară largă a unei agriculturi „de tipul extensiv cel mai primitiv”, veșnic dependente de schimbările vremii, favorizând apariția foametei în perioadele de secetă³².

Problemele care țineau chiar de prevederile Legii agrare din 1864 au fost amplificate prin aplicarea defectuoasă a acestora. Motivul principal al deficiențelor înregistrate a fost însărcinarea chiar a boierilor cu aducerea la îndeplinire a unei legi ce avea drept obiectiv micșorarea propriilor moșii și venituri. Consecința a fost constituirea unei multitudini de comitete și comisii, compuse din boieri, ce au oferit, în mod firesc, țăranilor de pe moșiile lor, cel mai infertil sau cel mai prost situat teren pe care-l puteau găsi³³. Conte von Bülow prezenta în rapoartele adresate Cancelariei de la Berlin multe exemple ilustrative pentru abuzurile de acest gen³⁴. Astfel, se atestau multe cazuri în care pământul arabil destinat împroprietării țăranilor se găsea la mulți kilometri distanță de locuințele acestora. În alte locuri, țăranii primiseră loturi de pământ care se întindeau sub forma unor „fâșii înguste pe munții prăpăstioși”, astfel încât „mai mergi câțiva metri de la lotul de pământ al omului și ajungi pe vârful muntelui”. Erau consemnate și situații în care s-au repartizat, în loc de terenuri arabile, mlaștini, râpe sau suprafețe total lipsite de apă. Mai mult decât atât, „despre dreptul la folosirea pădurilor și pășunilor nici nu s-a pus problema ca țăranii să mai poată beneficia de el, deși sau, mai degrabă, tocmai pentru că aceștia nu pot să trăiască fără lemn și pășuni”³⁵. Consulul german de la Iași, menționând exemple asemănătoare, preciza că

³¹ *Ibidem*, C.377: C. Busch către von Bismarck, 22 aprilie 1888.

³² *Idem*, Colecția Microfilme „S.U.A”, rola nr.30, K.194946: Consulul german de la Iași către von Bismarck, 12 ianuarie 1889.

³³ *Ibidem*, K.194945.

³⁴ *Vezi idem*, Colecția Microfilme „Germania (R.F.G.)”, rola nr.119, C.352-356: B. von Bülow către von Bismarck, 29 mai 1888.

³⁵ *Ibidem*, C.354.

asemenea abuzuri ar fi apărut mai ales în nordul Moldovei³⁶. O problemă suplimentară ivită cu prilejul aplicării reformei agrare a constat în faptul că terenurile repartizate țăranilor au fost măsurate greșit, iar hotarele au fost delimitate prin așezarea unor simple pietre între proprietățile vecinilor, astfel încât, în rândul țăranilor, s-a instaurat o stare de nesiguranță generală, ce a condus la apariția a numeroase conflicte între aceștia³⁷.

Toate deficiențele înregistrate în aplicarea reformei agrare nu erau însă întâmplătoare, în opinia diplomaților germani, ele având drept scop menținerea țăranilor într-o situație de dependență față de vechii lor stăpâni. Atingerea acestui scop era facilitată și de faptul că țăranii români, după împroprietărirea din 1864, au fost lipsiți nu numai de capital, ci și de orice fel de cunoștințe privind agricultura modernă, după cum sublinia și legatul german Clemens Busch:

„Țăranii români, mai ales cei din Valahia, care au stat secole la rând în starea de șerbie, lipsiți fiind de influența binefăcătoare care ar fi putut veni din partea Bisericii, școlii sau a unor guvernanți luminați, au fost prea puțin pregătiți ca să știe cum să folosească libertatea atât de brusc dobândită și pământul de curând căpătat. Așa se face că, în curând, vechea dependență față de marii moșieri a revenit proporțional cu nevoia țăranilor de a obține de la aceștia noi loturi în folosință. Iar, dacă mai înainte [de 1864] aceștia mai interveneau, desigur, în propriul lor interes, în sprijinul țăranilor, atunci când aceștia sufereau de pe urma recoltelor proaste dintr-un an, sau de pe urma altor calamități, acum, acest ajutor a încetat cu desăvârșire. De aceea, țăranul, asupra căruia apasă acum și mai greu impozitele funciare directe și căruia i-a fost ridicat și dreptul pe care-l avea, la folosința comună a pădurilor și pășunilor, stă acum lipsit de orice sfat și ajutor, în anii cu recolte slabe, atunci când porumbul, care a rămas principalul său aliment, se scumpește.”³⁸

Lipsiți fiind de teren suficient, precum și de capital, de cunoștințe în privința cultivării pământului, lemne de foc, pășuni pentru vite, singura soluție a noilor împroprietăriți a fost să se întoarcă pentru ajutor tot la stăpânul de odinioară, moment în care țăranii deveneau „obiectul unei exploatare nelimitate”³⁹. Explicația recăderii în dependență a țăranilor, rezida, în opinia diplomaților germani, în faptul că cei care solicitau marilor proprietari de pământ noi terenuri în arendă, lemne de foc, dreptul de acces la pășuni ș.a. nu aveau banii necesari pentru a plăti „ajutorul”

³⁶ Reamintim faptul că, în această perioadă, Bucovina nu făcea parte din teritoriul României, astfel încât Nordul Moldovei de atunci îl reprezenta zona situată la Sud de Bucovina.

³⁷ Idem, Colecția Microfilme „S.U.A”, rola nr.30, K.194945-194946: Consulul german de la Iași către von Bismarck, 12 ianuarie 1889.

³⁸ Idem, Colecția Microfilme „Germania (R.F.G.)”, rola nr.119, C.337: C. Busch către von Bismarck, 22 aprilie 1888.

³⁹ *Ibidem*.

primit din partea moșierilor, motiv pentru care erau nevoiți să plătească punându-și la dispoziție singurul capital de care dispuneau toți țărani: forța de muncă. În acest mod, aproape toți țărani au revenit treptat la vechile obiceiuri din perioada anterioară emancipării, când fiecare era obligat să efectueze un anumit număr de zile de „muncă de corvoadă” (de clacă) în folosul boierului pe moșia căruia se găsea⁴⁰.

Forma în care țărani erau obligați să-și efectueze zilele de clacă pe moșia boierilor trebuia însă să se schimbe și astfel au apărut „învoielile agricole”, încheiate între țărani și marii proprietari de pământ, prin intermediul cărora primii au devenit obiectul unei exploatare neîntâlnite nici în perioada medievală. Prin intermediul acestor noi instrumente juridice, contractele agricole, moșierii arendau țărănilor aflați în dificultate loturi de pământ, la un preț pe care îl stabileau chiar proprietarii în cauză, în mod arbitrar, independent de orice criteriu de ordin economic. Numai astfel își explicau diplomații germani cum era posibil ca, în 1889, când veniturile rezultate din agricultură erau într-o continuă scădere în Moldova, prețul arendei pământului să crească în continuare, ajungându-se la o valoare de 40-60 lei (aur) pentru o falcă de pământ⁴¹. Or, acest preț exorbitant trebuia să fie plătit de către țărani în zile de muncă, dat fiind faptul că nu aveau altă cale de a achita sumele pretinse – de altfel, nici boierii nu doreau să primească bani pentru pământul arendat, ci erau interesați de forța de muncă a țărănilor. Mai mult decât atât, țărani arendași trebuia să livreze boierului, în contul datoriei pe care o aveau față de acesta, și o serie de produse – precum pui, fructe, porci de lapte etc.⁴² – fapt care însemna reînvierea, sub o altă formă, mai modernă, a rentei medievale în produse. Și cum renta în produse se adăuga zilelor de clacă – mascate, e drept, sub forma „contractelor agricole” – țăranul român se putea „lăuda” că, după reforma agrară din 1864, a reușit să se întoarcă în plin Ev Mediu la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Reîntoarcerea în perioada medievală ar fi fost însă o variantă optimistă pentru populația rurală din România, pentru că, în realitate, datorită sistemului „învoielilor agricole”, era adusă într-o situație mult mai rea. Aceasta pare să fi fost adevărat mai ales în privința numărului zilelor de clacă, dacă avem în vedere faptul că acesta era adesea atât de mare, încât țăranul trebuia să lucreze neîncetat pe moșiile celor care-i acordaseră pământ în arendă până la sfârșitul toamnei⁴³.

⁴⁰ *Ibidem*, C.354-355:B. von Bülow către Bismarck, 29 mai 1889.

⁴¹ *Idem*, Colecția Microfilme „S.U.A.”, K.194948: Consulul german de la Iași către von Bismarck, 12 ianuarie 1889.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Nici măcar nu s-ar putea afirma faptul că, spre deosebire de perioada medie, țărani români nu ar mai fi fost legați de pământ. În realitate, legarea de pământ se desăvârșise chiar prin împrumutarea țărănilor în 1864. În acest mod, țărani nu mai puteau pleca spre alte moșii, unde ar fi beneficiat de condiții mai favorabile în ceea ce privește contractele agricole, pentru că asta ar fi însemnat abandonarea loturilor de pământ pe care le primiseră pentru nevoile lor și ale familiilor lor, ceea ce puțini ar fi fost dispuși să facă.

Consulul german de la Iași explica, în 1889, mecanismul prin care, prin intermediul învoielilor agricole, puteau apărea situații aberante în privința numărului zilelor de clacă efectuate de țărani:

„Se ajunge câteodată ca țăranul român să nu-și îndeplinească datoriile în zile de muncă față de boier, din cauza bolilor, sau pentru că încearcă să-l înșele pe acesta - oricum, țăranul român nu prea se distinge prin hărnicie – și, la sfârșitul toamnei, zilele de muncă neefectuate pe anul încheiat se vor reporta pe următorul. Se întâlnesc cazuri în care unii țărani au de efectuat mai multe zile de muncă decât zilele lucrătoare ale anului”⁴⁴.

Oricum, încercările țăranimii de a-i înșela pe marii proprietari de pământ nu au avut mari șanse de reușită, datorită faptului că toate tertipurile la care ar fi putut recurge țăranii români pentru a se sustrage de la efectuarea zilelor de muncă au fost prevăzute din vreme de foștii lor stăpâni, aceștia redactând, în consecință, o lege a învoielilor agricole extrem de favorabilă propriilor interese. De aceea, contractele agricole s-au încheiat inițial în condiții foarte dure pentru țărani, ele putând fi aduse la îndeplinire cu ajutorul forței coercitive a Statului, astfel încât datornicii erau aduși forțat la muncile agricole pe moșia boierilor, ceea ce reprezenta, după cum apreciau diplomații germani, „un abuz strigător la cer”⁴⁵. Ulterior, prin modificarea legii învoielilor agricole, în 1882, astfel de abuzuri au fost interzise, iar înțelegerile dintre țărani și marii proprietari au fost limitate la o durată de aplicare de maximum 2 ani. Legea ar fi avut nevoie în continuare de îmbunătățiri, în opinia legatului german la București din 1888, iar imperfecțiunile acesteia au ieșit în evidență mai ales cu prilejul revoltelor țăărănești din acel an, dar, datorită unor rațiuni de ordin politic, nimic nu s-a mai schimbat până la răscoala din 1907⁴⁶.

Problemele deja existente ale țăranilor români au fost agravate însă de apariția a *arendașilor* propriu-ziși⁴⁷, care au preluat rolul de intermediari între cei dintâi și marele proprietar funciar. Arendarea marilor moșii a fost explicată de către diplomații germani prin nevoia de bani în creștere a boierilor, datorată cheltuielilor în care se angajaseră. De aceea, în momentul în care a apărut posibilitatea de a câștiga mai mult de pe urma administrării propriilor moșii prin arendarea lor, „domnii boieri mari și mici, liberali și conservatori, s-au îngrămădit să angajeze

⁴⁴ *Ibidem*, K.194951.

⁴⁵ *Idem*, Colecția Microfilme „Germania (R.F.G.)”, rola nr.119, C.356: B.von Bülow către Bismarck, 29 mai 1888.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Și țăranii care primeau suprafețe suplimentare de teren din partea marilor proprietari puteau fi denumiți arendași, dar, în realitate, poziția lor era mult mai asemănătoare celei a vechilor țărani aserviți, față de arendașii propriu-ziși, care luau în administrare întreaga moșie sau o parte semnificativă a acesteia, trebuind să furnizeze un venit anual fix proprietarului, restul sumelor câștigate de pe urma exploatării moșiei revenindu-i.

arendași evrei și greci, dar și români, care să le plătească rente cât mai mari pentru pământul pe care li-l dădeau în exploatare⁴⁸. Apariția unui intermediar între țărani și marii proprietari funciari constituia o veste proastă pentru cei dintâi, datorită faptului că astfel a crescut și presiunea exercitată asupra lor, aceasta venind acum din două direcții: din partea proprietarului moșiei arendate și din cea a arendașilor. Motivul era simplu: atât arendașii, cât și proprietarii de drept ai pământului voiau să se îmbogățească de pe urma exploatării moșiilor. Rezultatele goanei după venituri cât mai mari a arendașilor și moșierilor sunt descrise de către legatul Germaniei în România din 1904, Alfred von Kiderlen Wächter:

„Majoritatea boierilor locuiesc iarna la oraș, iar vara în străinătate,arendându-și pământul evreilor și grecilor, care trebuie să le trimită cât mai mulți bani cu putință, iar acești arendași vor și ei, bineînțeles, să se îmbogățească la rândul lor. Și de toți acești bani fac rost pe seama țăranilor. Pentru a-i ține mai bine în mână însă pe aceștia, arendașii îi jecmănesc pe țăranii români în modul cel mai oribil. De exemplu, în sat, cârciumile și magazinele, cu ajutorul cărora țăranii își satisfac micile trebuințe, sunt toate pe mâna arendașilor evrei sau greci. Țăranul găsește acolo un credit acordat mai ușor, dar mai scump și, deoarece nu-și poate plăti niciodată datoriile cu bani lichizi, trebuie să le plătească prin muncă și, astfel, el rămâne într-o stare de dependență față de stăpânul său (fie că este vorba de moșier sau arendaș)⁴⁹.

Lucrurile au fost însă mai mult agravate, în decursul timpului, de creșterea continuă a prețului arenzii. Aceasta, pe de o parte, a avut ca efect ruinarea unui număr însemnat de arendași, care nu aveau forța financiară necesară pentru a face față noilor niveluri ale rentei⁵⁰, iar, pe de altă parte, a condus la înrăutățirea fără precedent a situației țărănești. Asta pentru că o mare parte dintre arendașii care au supraviețuit creșterii nivelului rentei funciare au căutat să stoarcă și ultimele resurse de care dispuneau moșiile respective și țăranii aferenți, după cum relatează și legatul german de la București, într-un raport întocmit cu prilejul revoltei țărănești din 1907:

⁴⁸ Idem, Colecția Microfilme „S.U.A”, rola nr.30, K.195229: A. von Kiderlen Wächter către von Bülow, 25 martie 1907.

⁴⁹ *Ibidem*, K 195111: A. von Kiderlen Wächter către von Bülow, 4 noiembrie 1904.

⁵⁰ Idem, Colecția Microfilme „Germania (R.F.G.)”, rola nr.120, C.251: O situație aparte a apărut în 1894, datorită recoltei slabe obținute la porumb în acel an și a creșterii nivelului rentei funciare, ceea ce a provocat ruinarea arendașilor, care au căutat să fugă de creditorii, luând cu ei cât mai multe bunuri mobile de pe moșiile pe care le preluaseră în exploatare. Urmarea a fost că proprietarii propriu-zisi au fost obligați să preia ei înșiși administrarea propriilor moșii, întreprindere pentru care „nu au nici capitalul necesar, nici cunoștințe în domeniu”, după cum considera legatul german în România de atunci, contele Casimir von Leyden – vezi C. von Leyden către Hohenlohe, 31 decembrie 1894.

„Când acești arendași au văzut că rentele pe care trebuia să le dea proprietarilor de drept ai acestor moșii s-au dublat, ba chiar s-au triplat, a trebuit să termine definitiv cu vechiul mod de administrare a pământului, pentru că ei nu priveau arendarea pământului ca pe un fel de sport, ci ca pe o afacere ce trebuia să le aducă un profit. Așa că, ori dădeau țăranilor pământ în exploatare, în condiții mai dure decât până atunci și încercau astfel să se îmbogățească pe seama țăranilor, prin cămătărie, șicane cu acordarea de pășuni pentru vite etc., ori nu mai subarendau deloc pământ țăranilor, și astfel aceștia se simțeau frustrați de dreptul pe care credeau că-l au, de a exploata pământul pe care-l munceau de generații la rând. Arendașii luau apoi pământul în propria lor administrare și căutau să obțină cât mai mult profit de pe urma lui folosind atât de multe mașini agricole cât le permitea suprafața de pământ pe care o aveau în administrare. Așa s-au format, în mod natural, uniunile de arendași, care sunt denumite acum trusturi de arendași”⁵¹.

Problema a fost că soluția găsită de către arendași, prin care preferau să-și exploateze singuri pământul, utilizând mașini agricole, chiar dacă a contribuit la modernizarea agriculturii românești și creșterea productivității muncii agricole, a condus, totodată, la amplificarea potențialului de revoltă a țăranimii, adusă în situația de a nu-și mai putea asigura propria subzistență și privată de ceea ce credea a fi un drept al său:

„Din cele mai vechi timpuri singurul mod de administrare a moșiilor lor cunoscut de boieri a fost împărțirea acestora în loturi date în exploatare țăranilor. Prin arendarea pământului de la boieri, țăranii găseau singurul mijloc de a-și câștiga existența și, deoarece au luat în arendă pământul de la boieri generații la rând, au început să creadă că ar avea un drept asupra acestuia”⁵².

Cu toate că este dificilă stabilirea în mod clar a vinovaților pentru situația fără ieșire a țăranilor români de la sfârșitul secolului al XIX-lea, reprezentanții Germaniei în România i-au indicat întotdeauna drept principali responsabili pe marii moșieri români. Cu toate că există o mare doză de subiectivism în aprecierile referitoare la marii boieri români, percepuți la Berlin ca fiind filofrancezi sau filoruși și, prin urmare, ostili alianței României cu Puterile Centrale, argumentele aduse de diplomații germani merită luate în considerare. În acest sens se evidențiază comentariile lui Alfred von Kiderlen-Wächter referitoare la dezbaterea care au avut loc în Parlamentul român cu prilejul revoltei țăranilor din 1907. Cu această ocazie, parlamentarii români au aprobat cererile țăranilor răsculați, care doreau să primească pământ în arendă cu preț redus, spunând că toată vina pentru situația țăranilor ar fi purtat-o trusturile de arendași – dându-se exemplul trustului

⁵¹ Idem, Colecția Microfilme „S.U.A”, rola nr.30, K.195232 – 195233: A. von Kiderlen Wächter către von Bülow, 25 martie 1907.

⁵² *Ibidem*, K 195228.

Fischer – care ofereau o rentă foarte ridicată celor care le arendau pământul și, stabilind astfel prețul, înlăturau cu totul concurența țăranilor, lipsiți de orice resurse financiare. În replică, von Kiderlen-Wächter amintea faptul că tocmai marii proprietari funciari au fost cei care au urcat nivelul rentei pentru a-și putea acoperi cheltuielile personale aflate în creștere continuă. Mai mult decât atât, afirma diplomatul german, tot aceștia erau cei care preferau în mod deschis să arendeze pământul numai evreilor – pe care îi condamnău apoi de la tribuna Parlamentului – tocmai pentru că erau siguri că numai aceștia ar avea capacitatea de a plăti sumele tot mai mari solicitate la termenele stabilite⁵³. Era însă o situație specifică României, în care persoanele care i-au exclus pe țărani de la arendarea pământului, marii proprietari funciari, ajungeau să deplângă de la tribuna Parlamentului situația grea a țărănimii și să caute vinovații în rândul altor categorii sociale, de preferință de altă etnie.

Dincolo de vinovățiile unora sau altora dintre actorii implicați în această dramă, rezultatul întregii evoluții din mediul rural românesc după reforma agrară a lui Cuza din 1864 a fost, în opinia diplomaților germani, aducerea țăranilor români într-o situație cu mult mai precară decât în momentul împroprietăririi lor⁵⁴. O problemă și mai mare o constituia faptul că, pe măsură ce procesul de modernizare și, mai ales, de mecanizare a agriculturii continua, starea materială a țăranilor nu putea decât să se deterioreze, aceștia pierzând posibilitatea de a-și mai asigura supraviețuirea prin loturile de pământ pe care le luau în arendă – chiar și în condițiile foarte oneroase care se practicau până atunci. Or, cum nu exista încă o industrie suficient de dezvoltată în țară pentru a prelua forța de muncă excedentară din agricultură – așa cum se petrecuse în unele state occidentale – multor țărani nu le rămânea decât să moară, la propriu, de foame. Tocmai această perspectivă a atras atenția diplomaților germani, ei anticipând izbucnirea unei revolte generalizate la nivelul întregii populații rurale, ce ar fi putut ruina întregul edificiu statal al României și periclita una din alianțele esențiale ale Reich-ului în zona Balcanilor.

Nu s-ar putea însă afirma că situația populației din mediul rural i-a lăsat cu totul indiferenți pe guvernanții români de atunci. Dimpotrivă, întreaga perioadă ulterioară dobândirii Independenței a fost marcată de numeroase încercări de a se găsi soluții de ameliorare a nivelului de trai al țăranilor români, toate acestea fiind urmărite cu atenție de diplomații germani acreditați la București, care au încercat să-și ofere propria expertiză autorităților române. Aprecierile acestora cu privire la măsurile adoptate de către autoritățile române pentru rezolvarea așa-numitei „probleme agrare” au rămas însă negative, ei criticând în mod constant inadecvarea lor și superficialitatea cu care erau puse în aplicare.

⁵³ *Ibidem*, K.195199: A. von Kiderlen-Wächter către von Bülow, 23 martie 1907.

⁵⁴ Vezi idem, Colecția Microfilme „Germania (RFG)”, C.338 – C. Busch către von Bismarck, 22 aprilie 1888.

Cele mai vehemente critici au reușit să-și atragă măsurile adoptate de Guvernul român pentru ajutorarea țăranilor în anii cu recolte sub așteptări, în special în ceea ce privește porumbul. Aceasta se datora faptului că ajutorul acordat țăranilor de către Guvernul român cu aceste prilejuri era considerat mai degrabă dăunător pentru că, pe de o parte, se deschidea calea pentru numeroase acte de corupție legate de distribuirea ajutoarelor, iar, pe de altă parte, se obișnuia populația să nu suporte consecințele lipsei sale de prevedere:

„Într-un an în care se obține o recoltă slabă, mizeria țăranilor devine chiar prea mare, așa că Guvernul este nevoit să împartă acestora porumb și semințe pentru viitoarea recoltă, însă și acest ajutor este acordat într-un mod incorect și are și consecințe dezastruoase pentru că astfel, țăranul se obișnuiește să se bazeze pe ajutorul Guvernului, iar lipsa sa de prevedere, și așa considerabilă, tinde să se agraveze și mai mult. În plus, bineînțeles că ajutorul acordat de Guvern nu ajunge întotdeauna la destinatar, fiind risipit sau furat”⁵⁵.

Soluția pe care o propuneau reprezentanții intereselor germane în România pentru situații de urgență precum cele amintite mai sus era prevederea, atât din partea autorităților cât și a celor direct afectați de capriciile vremii, ceea ce ar fi avut ca efect și creșterea responsabilității țăranilor:

„După părerea mea [A. von Kiderlen Wächter] era mai bun vechiul obicei, care-l silea pe atât de puțin prevăzătorul țăran să țină în fiecare sat câte o magazie cu produse agricole pentru vremurile de foamete. Acestea au fost însă desființate și, în locul lor, în acest an de foamete, [1904, n.m.] Guvernul a oferit un lung șir de frumoase prevederi legale, care însă nu au putut să dea țăranilor nici porumb, nici furaje pentru animale”⁵⁶.

Mult mai bine au fost primite inițiativele Guvernului român care aveau ca scop dobândirea de către țărani a unui anumit grad de independență economică și, mai ales, financiară. Astfel de măsuri au fost considerate necesare mai ales dacă se avea în vedere situația țăranimii din România în 1864, când aceasta nu a dispus de nici un fel de resurse financiare, care i-ar fi permis să utilizeze mai eficient parcelele de pământ abia primite. Nevoia de bani s-a resimțit acut în rândurile țăranimii ulterior reformei agrare și, cu toate că s-a interzis țăranilor abia împroprietăriți să-și ipotecheze pământul, în vederea obținerii unui credit, iar, în cazul în care voiau să înstrăineze terenul abia dobândit, puteau să-l vândă numai consătenilor, realitatea a fost că mulți dintre noii proprietari și-au ipotecat sau vândut proprietățile speculanților proveniți mai ales din rândul „evreilor și armenilor”, contra unor prețuri insignifiante⁵⁷. Abuzurile comise au fost îndreptate

⁵⁵ Idem, Colecția Microfilme „S.U.A.”, rola nr.30, K 195142: A. von Kiderlen-Wächter către von Bülow, 3 martie 1907.

⁵⁶ *Ibidem*, K.195123: A. von Kiderlen-Wächter către von Bülow, 4 noiembrie 1904.

⁵⁷ *Ibidem*, K.195090.

prin legea adoptată de Parlamentul român la data de 9 februarie 1879, care a stabilit anularea tuturor tranzacțiilor de acest gen, și repunerea țăranilor în stăpânirea vechilor proprietăți pierdute. Această măsură radicală a Guvernului român nu putea rămâne însă fără consecințe. Astfel, conform relatărilor ulterioare ale consulului german de la Iași, anularea tuturor actelor de vânzare-cumpărare prin care țăranii au fost spoliați de proprietățile lor a avut drept urmare instituirea unei adevărate interdicții la credite pentru populația rurală. Pentru îndreptarea acestei situații, a fost înființată, în fiecare reședință de județ, câte o Casă de Credit Rural, care trebuia să acorde împrumuturi țăranilor, pentru care aceștia garantau cu pământul deținut și, mai ales, cu bunurile lor mobile – vitele, în special – după ce primeau aprobarea în acest sens din partea primarului și a percepteurului de impozite⁵⁸. Bunurile mobile oferite de țărani drept garanție la primirea creditului rămâneau în posesia lor până când erau revendicate de creditor.

Teoretic, asemenea prevederi păreau extrem de potrivite pentru a se asigura țăranilor un acces facil la credite și s-au numărat printre puținele măsuri legislative de sprijinire a populației rurale din România care au întâlnit asentimentul diplomaților germani. În România însă, una erau prevederile unei legi și alta modul cum ele erau puse în practică. În 1889, consulul german de la Iași constata faptul că cea mai mare parte a banilor pe care țăranii i-au împrumutat de la Casa de Credit Rural s-au pierdut în buzunarele diverșilor intermediari – considerați de către diplomatul german „de neînălăturat”⁵⁹ – cu ajutorul cărora solicitanții primeau creditul, trebuind să li se plătească pentru aceasta diverse comisioane. Cât despre restul banilor, responsabilitatea pentru risipirea lor revenea în bună măsură chiar țăranilor, astfel încât și această încercare de ajutorare a populației rurale românești s-a transformat în contrariul ei:

„O altă parte a creditului, datorită indolenței caracteristice românilor, este dată pe băătură. Apoi țăranul trebuie să plătească dobânzile – iar când vine vremea să-și plătească împrumutul primit, țăranul nu are de unde să-l dea, pentru că n-a economisit nici un ban. Banca atunci ridică bunurile oferite drept garanție fără nici un fel de menajamente – și astfel Casa de Credit, dintr-o formă de sprijinire a țăranilor, se transformă în contrariul acesteia.

Și astfel, țăranul ajunge tot mai mult îndatorat boierului pentru pământul de arat și pentru pășuni, pentru plata dobânzilor la împrumuturile luate, pentru porumb și băătură”⁶⁰.

Cu toate rezultatele nefericite ale primului experiment destinat ajutorării financiare a țăranilor, autoritățile române au perseverat în această direcție,

---

⁵⁸ *Ibidem*, K.195119.

⁵⁹ *Ibidem*, K.194950, consulul german de la Iași către von Bismarck, 12 ianuarie 1889.

⁶⁰ *Ibidem*, K.194950-194959.

rezultatul fiind înființarea (este vorba, de fapt, de reorganizarea acestor bănci din 1903, astfel de instituții financiare existând deja la acea dată), la începutul secolului XX, a așa numitelor *bănci populare*, considerate de către legatul german în România de atunci, von Kiderlen-Wächter, drept „singura încercare a liberalilor de a-i ajuta pe țărani” în timpul guvernării acestora din 1900-1904⁶¹. Intenția inițiatorilor proiectului de lege privind reorganizarea băncilor populare era ca, prin intermediul acestora, să fie sprijiniți țăranii pentru „a-i scăpa din ghearele cămătarilor”. Astfel de instituții financiare, deținând un capital mic, ar fi trebuit să ajute țărănimia în vederea contractării unor credite cu dobânzi mult mai moderate decât cele percepute de băncile obișnuite.

Ca de obicei, rezultatele nu au fost pe măsura bunelor intenții declarate ale inițiatorilor legii. Motivele noului eșec erau legate, în opinia diplomaților germani, de intervenția oamenilor politici ai vremii, fiind nominalizați în acest sens ministrul Spiru Haret și „alți doctrinari pedanți”, care ar fi încredințat conducerea băncilor populare primarilor de comune și învățătorilor de la sate⁶². Rezultatele acestei decizii nu s-au lăsat așteptate, băncile populare suferind în urma proastei administrări încă de la înființarea lor, dar și de pe urma presiunilor politice exercitate asupra conducerii. În plus – după cum constata ulterior legatul german A. von Kiderlen-Wächter –băncile în cauză nici nu au urmărit acordarea de credite cu dobânzi mici și facilități de plată pentru țărani care aveau într-adevăr nevoie de ele, ci încheiau contracte de finanțare mai ales cu jandarmul, învățătorul sau primarul satului și apropiații acestora⁶³. Așadar cele mai multe bănci populare erau folosite de administratorii lor pentru a lua ei înșiși credite ieftine. Au existat însă – conform aceluiași diplomat german – și câteva astfel de bănci, înființate de mari proprietari funciari „mai înțelegători”, care au oferit credite ceva mai substanțiale țăranilor, dar numai în schimbul permisiunii acordate băncii în cauză de a urmări modul de utilizare a banilor și astfel „au făcut mult bine”. Cu toate acestea, diplomații germani rămâneau sceptici cu privire la eficiența menținerii în continuare a unor asemenea instituții financiare:

„Aceste bănci, în mare parte ruinate, au fost recapitalizate, în urma unei noi legi, și puse sub supravegherea Creditului Agricol – bancă de stat. Deja costurile acestei supravegheri pun sub semnul îndoielii utilitatea lor și rămâne de văzut dacă aceasta va îmbunătăți în vreun fel lucrurile. Eu personal, am câteva îndoieli în această privință, într-o țară, în care expresia «bună credință»⁶⁴ este ca și necunoscută”⁶⁵.

⁶¹ *Ibidem*, K.195089: A. von Kiderlen-Wächter către von Bülow, 30 mai 1903.

⁶² *Ibidem*, K.195090.

⁶³ *Ibidem*, K.195119: A. von Kiderlen-Wächter către von Bülow, 4 noiembrie 1904.

⁶⁴ În text – „Treu und Glauben”.

⁶⁵ *Ibidem*, K.195091: A. von Kiderlen-Wächter către von Bülow, 30 mai 1903.

Toate încercările de ajutorare a țărănimii amintite mai sus erau considerate însă simple paliative, menite să ascundă faptul că principala doleanță a populației rurale din România – împrumutarea cu noi suprafețe de teren – nu putea fi îndeplinită. În definitiv, nu banii erau principala grijă a unor țărani care nu i-au avut niciodată până atunci și, așa cum s-a putut constata, nici nu știau să-i folosească, ci pământul, care, în acest mediu era singura avere luată în considerare. După 1864, în rândul societății românești, s-a bucurat de o mare popularitate ideea potrivit căreia o nouă reformă agrară, mult mai largă de această dată, ar putea fi soluția pentru toate problemele populației rurale. În această privință, opinia diplomaților germani era mult mai nuanțată, ei nefiind propriu-zis împotriva ideii de împrumutarea a țăranilor români cu noi loturi de pământ, ci susținând că o astfel de măsură, în sine, nu ar fi constituit o soluție pentru situația dezolantă din mediul rural românesc, dacă nu era integrată într-o strategie coerentă menită să rezolve numeroasele probleme ale țăranilor, care nu-și aveau toate originea în lipsa pământului.

Oricum, în ciuda speranțelor existente la nivelul societății românești, diplomații germani au sesizat destul de repede faptul că o nouă reformă agrară era întâmpinată cu multă reticență de clasa politică din Vechiul Regat. Un exemplu al adversității cu care era privit orice proiect în acest sens de către clasa politică românească îl constituie soarta legii agrare inițiate în 1888 de ministrul P.P. Carp, care a beneficiat de o atenție deosebită din partea legatului german în România de atunci, contele Bernhard von Bülow. Interesul legației germane față de această lege era datorat și faptului că inițiatorul proiectului, P. P. Carp, îi expusese contelui von Bülow, într-o discuție particulară, o dare de seamă asupra situației țărănimii după răscola din 1888⁶⁶ și măsurile pe care voia să le propună pentru remedierea situației și evitarea unor evenimente asemănătoare celor din acel an. Astfel, conform celor expuse de ministrul român, problema principală existentă în acel moment o constituia faptul că țăranii dețineau o suprafață prea mică de pământ, împrumutării din 1864 având în total 2,5 milioane hectare din întreaga suprafață funciară a țării, împărțite în loturi aflate într-un proces continuu de fărâmițare. Celor care primiseră pământ în urma reformei agrare li se adăugau 80.000 de familii care nu aveau deloc pământ. Soluția la toate aceste probleme, după ministrul Carp, era ca Statul român să vândă fiecareia din cele 80 000 familii lipsite de teren agricol câte 10 pogoane. Acești țărani ar fi urmat să plătească pentru terenul obținut în rate anuale cu o dobândă de 5%. Suma plătită anual de cei împrumutării ar fi fost destul de redusă, ratele rezultate fiind egale cu prețul mediu de arendare a pământului din 1888. În plus față de cele de mai sus, ministrul

---

⁶⁶ Vezi idem, Colecția Microfilme „Germania (R.F.G.)”, rola nr.119, C.352-356: B. von Bülow către von Bismarck, 29 mai 1888.

român mai dorea ca, pentru a-i determina pe țăranii ce locuiau departe de loturile lor de pământ să se mute în apropierea acestora, să fie acordat tuturor un împrumut în valoare de 450 franci, cu ajutorul căruia să poată să-și întemeieze o gospodărie și să achiziționeze vite de muncă. Pentru aplicarea acestor măsuri, nu foarte radicale și care nu ar fi afectat prin nimic marile proprietăți funciare, efortul financiar al Statului ar fi fost destul de modest, conform aprecierii ministrului în cauză⁶⁷.

Nici o astfel de reformă agrară minimală, precum cea propusă de ministrul Carp nu a avut prea mari șanse de reușită în fața Parlamentului dominat de conservatori, rezultatul fiind demiterea cabinetului junimist condus de Theodor Rosetti. În cele din urmă, a fost adoptată o lege care avea ca obiectiv „sprijinirea țăranimii”, în cursul anului 1889, dar într-o formă mult modificată față de proiectul inițial, nefiind păstrate decât acele prevederi conform cărora erau vândute țăranilor terenuri ale Statului în loturi de câte 5, 10 sau 15 ha, acestea urmând a fi achiziționate, desigur, numai de către cei care posedau sumele necesare pentru suprafețe atât de mari. Potrivit inițiatorilor legii din 1889, scopul urmărit era ridicarea unei „pături înstărite de țărani, care să posede mijloace de producție mai perfecționate și să servească drept model restului țăranimii”⁶⁸.

Istoria eșecului proiectului legislativ al lui P.P. Carp ilustrează foarte bine, cred, rezistența pe care o întâmpina în rândul clasei politice românești orice idee de reformă agrară. În acest caz, ca și în altele asemănătoare, după cum consemna ulterior legatul german de la București, nu era vorba numai de împotrivirea conservatorilor, datorată propriilor interese, ci și de cea a partidului liberal. Pentru a ilustra opoziția generalizată față de legea agrară propusă de P.P. Carp, contele von Bülow reproducea declarația particulară ce îi fusese făcută de către I.C. Brătianu, în care acesta mărturisea: „Și [Lascăr] Catargiu mai face greșelile lui, dar, cel puțin, nu poate fi socotit socialist precum dl.Carp, care, prin absurdul său proiect de reformă agrară, amenință să-i facă pe țăranii români neguvernabili pentru ani de-acum înainte”⁶⁹. Consecința logică a acestei atitudini a fost abandonarea oricărui proiect de reformă agrară până ulterior revoltei țăărănești din 1907.

La nivelul legației germane de la București a fost prea puțin deplâns eșecul proiectelor de împrumut și de proprietăți a țăranilor români după 1889. Aceasta s-a datorat mai ales faptului că, în rândul diplomaților germani, era larg răspândită ideea conform căreia o reformă agrară n-ar fi putut îmbunătăți cu mult situația populației rurale din România și ar fi creat alte probleme, iar șefii de legație și-au susținut cu consecvență în fața autorităților române opiniile în acest sens. Astfel, după ce a fost

⁶⁷ *Ibidem*, C.352-353.

⁶⁸ *Ibidem*, C.555-557: B. von Bülow către von Bismarck, 16 mai 1889.

⁶⁹ *Ibidem*, C.537: B. von Bülow către von Bismarck, 24 aprilie 1889.

înștiințat chiar de ministrul Carp cu privire la conținutul proiectului de reformă agrară pe care-l inițiasse, contele von Bülow i-a replicat acestuia că numai un minimum de 14 pogoane de pământ putea asigura țăranilor români o existență cât de cât acceptabilă, astfel încât cele 10 pogoane propuse i se păreau insuficiente. De asemenea, legatul german îi propunea ministrului român, cu aceeași ocazie, ca, în loc să fărâmițeze și mai mult suprafața agricolă a țării, prin vânzarea de loturi de pământ de mici dimensiuni țăranilor, să le arendeze acestora, contra unor prețuri avantajoase, pe termen îndelungat (sub forma embaticului), suprafețe întinse de teren, pe care aceștia să le administreze eventual în comun⁷⁰.

Contele von Bülow a reluat aceeași propunere, ulterior, și în fața Regelui Carol, căruia i-a adus ca argument modul în care Frederic cel Mare rezolvase problema agrară în Prusia. Potrivit diplomatului german, soluția suveranului prusac a constat în împărțirea marilor domenii funciare în parcele mai mari, pe care le-a dat în arendă pe termen lung țăranilor. Rezultatele obținute astfel ar fi fost remarcabile, iar justetea hotărârii lui Frederic cel Mare s-a dovedit ulterior, în timpul războaielor purtate cu armata franceză condusă de Napoleon, când, în provinciile germane în care problema agrară se rezolvase la modul amintit mai sus, în special în Pomerania, țăranii au fost în stare să-și apere pământurile primite, în timp ce districtele nobiliare s-au depopulat. Regele Carol a respins însă sugestia diplomatului german, declarând că țăranul român voia „totul sau nimic”, neacceptând soluții intermediare precum arendarea pământului în loc împrumutarea imediată⁷¹. În mod ironic, aproape două decenii mai târziu, la izbucnirea revoltei țăărănești din 1907, țăranii din Moldova – de la care au plecat, de fapt, tulburările extinse ulterior în întreaga țară – cereau, conform celor relatate de legatul german de atunci, A. von Kiderlen-Wächter, dreptul de a primi pământul moșiilor în arendă la preț redus⁷².

Motivele refuzului constant al clasei politice românești de a aproba o nouă reformă agrară, chiar și de proporții mai reduse, ca și ale reticenței oricărui lider politic de a-și asuma vreo măsură radicală în acest domeniu erau identificate de

⁷⁰ *Ibidem*, C.353: B. von Bülow către von Bismarck, 29 mai 1888. Propunerea legatului german venea prea târziu, pentru că legiuitorul român a avut grijă să închidă această cale în mod definitiv încă de la adoptarea Codului Civil, în 1864, când embaticul a fost interzis sau, cel puțin, a fost interzisă încheierea lor ulterior adoptării Codului, contractele în vigoare rămânând valabile (vezi Fr. Deak, *Tratat de drept civil. Contracte speciale*, București, Ed. Universul Juridic, 2001, p. 176, dar și art. 1415, al. 1 și 2 ale Vechiului Cod civil)

⁷¹ *Ibidem*, C.363-364: B. von Bülow către von Bismarck, 31 mai 1888.

⁷² Vezi *idem*, Colecția Microfilme „S.U.A.”, rola nr.30, K.195197: A. von Kiderlen-Wächter către von Bülow, 23 martie 1907.

către Bernhard von Bülow, chiar după discuția sa cu P.P. Carp referitoare la proiectul de lege agrară propus:

„Ministrul Carp a înțeles că trebuie să se facă ceva pentru schimbarea situației acestor oameni [țărani – n.m.], dar el se gândește mai întâi la alegerile ce vor veni – eventualitate în care marii proprietari, arendașii și înalții funcționari vor avea un cuvânt greu de spus – și cum toți aceștia sunt interesați de continuarea exploatării țăranilor – Carp ar fi dispus să caute rezolvarea problemei agrare prin diferite paliative și, mai ales, prin măsuri de forță”⁷³.

Rațiunile rezervelor manifestate de către diplomații germani față de diversele proiecte de reformă agrară vehiculate pe atunci în România erau însă ceva mai complexe decât cele care-i animau pe oamenii politici români ai acelei perioade. Astfel, la nivelul legației germane de la București, era larg răspândită ideea conform căreia o mai mare fărâmițare a fondului funciar al țării era de nedorit, pentru că astfel s-ar fi ajuns astfel la o scădere a productivității muncii în agricultură, situată oricum la un nivel destul de scăzut. Pe de altă parte, o reală schimbare în viața țăranilor români ar fi presupus, în opinia diplomaților mai sus menționați, urmărirea unui program coerent de creștere a productivității muncii în agricultură, prin modernizarea acestui domeniu și începerea practicării unei agriculturi intensive, raționale⁷⁴, reglementarea relațiilor agricole printr-o lege a învoielilor agricole dură, care să curme abuzurile la care erau supuși țăranii⁷⁵ și, mai ales, îmbunătățirea nivelului de educație al țăranimii, proiect la care ar fi trebuit să participe mai ales marii proprietari funciari, beneficiarii direcți de până atunci ai exploatării țăranilor, după cum sublinia și legatul german von Kiderlen-Wächter cu prilejul evenimentelor din 1907:

„O adevărată îmbunătățire a situației țăranilor nu se poate produce nici în urma împărțirii pământului, nici prin acordarea de sprijin temporar pentru aceștia. Numai prin constituirea unei clase țărănești mai educate și mai bine situate, prin cooperarea loială la acest proiect a majorității marilor proprietari, se pot face, după umila mea părere, adevărate progrese în această problemă”⁷⁶.

Un astfel de program coerent de măsuri părea însă mult prea complicat pentru România. În loc de asta, guvernării români au descoperit un nou paliativ pentru toate problemele economice și sociale ale țării, în conformitate cu ideologia vremii – industrializarea. Noile industrii create ar fi beneficiat de forța de muncă foarte ieftină a țăranilor – în mare parte analfabeți și total neobișnuiți cu un

⁷³ Idem, Colecția Microfilme „Germania (R.F.G.)”, rola nr.119, C.356: B. von Bülow către von Bismarck, 29 mai 1888.

⁷⁴ *Ibidem*, C.339: C. Busch către von Bismarck, 22 aprilie 1888.

⁷⁵ Idem, Colecția Microfilme „S.U.A.”, rola nr.30, K. 195120: A. von Kiderlen-Wächter către von Bülow, 4 noiembrie 1904.

⁷⁶ *Ibidem*, K.195238-195239: A. von Kiderlen-Wächter către von Bülow, 25 martie 1907.

program de muncă precum cel dintr-o fabrică – și pe deasupra, și de o piață de desfacere de mari dimensiuni, asigurată de aceeași populație rurală lipsită de orice fel de resurse financiare. Ba mai mult decât atât, forța de muncă din agricultură nu ar fi fost cu nimic diminuată, datorită faptului că aceiași țărani care munceau în fabrici ar fi urmat să se întoarcă la muncile câmpului atunci când era necesar. În acest fel, pe lângă rezolvarea problemei sociale a țăranilor, s-ar fi realizat și o industrializare masivă a României, care și-ar fi redus decalajul ce o despărțea de țările occidentale.

Astfel de idei, precum și altele asemănătoare, erau prezentate cu ironie de către diplomații germani, care le priveau doar ca opera unor miniștri ruși total de realitate:

„Din păcate însă, există prea puțină înțelegere pentru această problemă [a țăranilor – n.m.] și, ministrul însărcinat să se ocupe de problemele economice, dl. [Emil] Costinescu are în cap numai crearea de noi industrii, iar agricultura el o numește meșteșugul leneșilor. La obiecția făcută că, spre deosebire de industriile sale, care sunt ținute în viață numai prin aducerea în țară, anual, a mai multor mii de muncitori străini, agricultura n-are nevoie de așa ceva, el a avut sugestia ridicolă ca țăranii ar putea să muncească iarna în fabrici, iar vara la câmp!

Acesta nu vrea, pur și simplu, să vadă că țăranului, în situația jalnică în care se află, nu-i poți aduce nici un argument pentru a-l obișnui să se îmbrace cu stofa de fabrică, scumpă și proastă a d-lui Costinescu, în locul stofei țesute, potrivit obiceiului, iarna în casă de nevastă și copii. Chiar și în perioadele cu recoltă slabă, cum a fost acest an [1904, n.m.], dl. Costinescu crede că ar trebui adunați țăranii cu arcanul, ca să aibă cine munci în fabrici. Cum ar putea trăi din producția pe care ar vinde-o pe piața internă fabricile sale, când țăranul n-are nici bani, nici mâncare, asta nu mai spune dl. ministru”⁷⁷.

La astfel de propuneri se mărginea, în general, preocuparea guvernanților români ai vremii de a rezolva problemele existente în mediul rural. În mod natural, în lipsa oricărei inițiative coerente de ameliorare a situației, dar și datorită sporirii accelerate a populației rurale, condiția țăranilor români a continuat să se deterioreze, apropiindu-se momentul în care aceștia ar fi ajuns într-o situație fără ieșire. Acest fapt a constituit un subiect de constantă îngrijorare din partea diplomaților germani, veșnic preocupați de potențialul exploziv pe care-l putea avea situația țăranilor asupra structurii statale a României. Fiecare revoltă a țăranilor români părea să confirme temerile legaților germani, unul dintre aceștia, Clemens Busch, notând după răscoala țăărănească din 1888:

---

⁷⁷ *Ibidem*, K.195122-195123: A. von Kiderlen-Wächter către von Bülow, 4 noiembrie 1904.

„Aici [în România – n.m.] problema agrară are o mai mare importanță decât oriunde în altă parte și, trebuie subliniat că, dacă această problemă nu va fi rezolvată în mod pașnic, întreaga structură financiar-economică a țării va fi amenințată cu prăbușirea”⁷⁸.

Succesorul la post al diplomatului mai sus amintit, contele von Bülow, îi împărtășea Regelui Carol, în cursul unei conversații particulare, îngrijorarea sa cu privire la situația populației rurale, subliniind faptul că aceasta ar putea avea consecințe nefaste asupra viitorului țării pe scena internațională. Cum Regele, asemenea altor oficiali ai țării, a căutat să acrediteze ideea conform căreia emisarii ruși ar fi fost la originea răscoalei țărănești din 1888, legatul german, fără a-l contrazice pe suveranul român, a subliniat faptul că atâta timp cât situația țărănimii din România rămâne neschimbată, Rusia va găsi în acest mod un mijloc foarte eficient de a zgudui tronul României. Mai mult decât atât, pentru a confirma temerile Regelui, contele von Bülow i-a relatat acestuia conversația pe care a întreținut-o în timpul șederii sale la Sankt Petersburg, în cursul anului 1886, cu un „foarte bun cunoscător al problemelor rusești”, bancherul german Sack, care-l avertizase: „Când, după mai mult sau mai puțin timp, Rusia va arbora steagul comunismului, ea va încerca să-i momescă și pe țărani din Galiția, Boemia și România cu promisiuni de împărțire a pământului”⁷⁹. Situația aceasta putea avea și un revers favorabil, în opinia diplomatului german, convins de faptul că, dacă situația țăranilor s-ar fi îmbunătățit datorită inițiativei Regelui Carol, nici cele mai eficiente mijloace de propagandă ale agitatorilor moscoviți n-ar fi putut avea succes. Mai mult decât atât, dacă mujicul rus, care „nici el nu stătea chiar pe roze”, ar vedea rezolvată într-o manieră favorabilă problema agrară din România, ar fi putut să-și manifeste nemulțumirea, ceea ce ar fi determinat o slăbire a forței panslavismului⁸⁰.

Toate planurile de mai sus s-au dovedit însă zadarnice, mai ales că primejdia agitării țăranilor români venea nu atât din partea emisarilor răsăriteni, cât din partea diverșilor activiști ai partidelor politice din România. Diplomații germani i-au acuzat adesea pe „oamenii politici fără minte”⁸¹ autohtoni pentru faptul că, „în perioada alegerilor, agită într-un mod iresponsabil spiritele la sate, prin discursuri și promisiuni pe care nu le pot onora, pentru a-i mulțumi pe

⁷⁸ Idem, Colecția Microfilme „Germania (R.F.G.)”, rola nr.119, C.339: C. Busch către von Bismarck.

⁷⁹ *Ibidem*, C.364: A. von Bülow către von Bismarck, 31 mai 1888. Remarcabilă „previziunea” bancherului german cu mai bine de trei decenii înainte de petrecerea evenimentelor, ceea ce poate dovedi faptul că evenimentele din 1917 nu au fost chiar neașteptate pentru cei avizați asupra problemei.

⁸⁰ *Ibidem*, C.364-365.

⁸¹ *Ibidem*, C.339: C. Busch către von Bismarck, 22 aprilie 1888.

țărani”⁸². Dacă agitarea electoratului prin discursuri populiste era, totuși, un fenomen obișnuit și în alte state, în România se mergea mult mai departe în provocarea populației sărace împotriva diverșilor adversari politici. O dovadă în acest sens o furniza și legatul german Clemens Busch, care descria modul în care prefectii numiți de Guvernul liberal îi agitau pe țărani din județe, cu prilejul tulburărilor politice ce au culminat prin înlăturarea cabinetului liberal în primăvara anului 1888. Conform relatărilor diplomatului german, acești funcționari guvernamentali ar fi promis țăranilor că vor repartiza noi loturi de pământ fiecăruia dacă vor adresa scrisori Regelui Carol, prin care să ceară menținerea Guvernului Brătianu. Consecința a fost că țărani au ascultat îndemnul prefectilor, expediind numeroase scrisori de susținere a Guvernului Brătianu, dar strădania lor s-a dovedit zadarnică, Partidul Național Liberal fiind înlăturat de la putere, iar reforma agrară promisă nu s-a materializat niciodată. Busch considera ulterior că manevrele prefectilor ar fi fost una din cauzele răscoalei țărănești din cursul aceluiași an⁸³.

Amânarea la nesfârșit a adoptării unor măsuri de natură să amelioreze nivelul de trai a celei mai mari părți a populației țării, manevrele politice iresponsabile precum cele amintite mai sus, dar și nepăsarea cu care guvernele române perindate la putere după 1878 au tratat problemele agriculturii și ale țăranilor au condus la acumularea unor puternice tensiuni la nivelul societății românești, a căror consecință nu putea fi, în final, decât apariția unei explozii sociale violente. Asupra acestui aspect, diplomații germani acreditați la București au avertizat continuu, atât autoritățile române, cât și Cancelaria de la Berlin, aceștia sesizând acumularea unei „uri fără margini” împotriva celor care profitau de pe urma mizeriei și neputinței țăranilor⁸⁴. Cum, la nivelul societății românești, vinovați de situația populației din mediul rural erau considerați, mai mult sau mai puțin justificat, arendașii, moșierii, dar și evreii și străinii în general, soluția găsită de unii oameni politici din țară a fost stârnirea sentimentelor antisemite și xenofobe ale populației, ceea ce a servit, într-o oarecare măsură, la canalizarea resentimentelor țăranilor spre astfel de supape de siguranță, dar, în cele din urmă, aceasta nu ar fi putut decât să amâne deznodământul sângeros din 1907.

Meșteșugarii și muncitorii

Aceste categorii socio-profesionale nu au intrat decât incidental în atenția diplomaților germani de-a lungul perioadei care face obiectul studiului de față, datorită, mai ales, proporției nesemnificative pe care o reprezentau în raport cu

---

⁸² *Ibidem*.

⁸³ *Ibidem*, C.327: C. Busch către von Bismarck, 10 aprilie 1888.

⁸⁴ *Ibidem*, C.338: C. Busch către von Bismarck, 22 aprilie 1888.

restul populației ocupate. De cele mai multe ori, rapoartele reprezentanților Germaniei la București se refereau numai incidental la meșteșugarii sau muncitorii din România, în contextul unor analize asupra economiei românești sau a scandalurilor de pe scena politică românească.

Situația meșteșugarilor din România a intrat în atenția diplomaților germani, dar și a presei din țara natală, datorită tulburărilor apărute în rândul acestora la începutul secolului XX și a instrumentării lor de către partidele politice românești în lupta politică internă. Astfel, în cursul anului 1902, meșteșugarii români au organizat o serie de mișcări de protest, datorate nemulțumirii acestora față de continua lor pauperizare, a cărei cauză o găseau în lipsa unei forme de organizare autonome, similare breslelor medievale. Conform legatului german, A. von Kinderlen-Wächter, tulburările ar fi apărut cu largul concurs al opoziției conservatoare de atunci, care urmărea să le instrumenteze împotriva Guvernului liberal condus de D.A. Sturdza⁸⁵. Indiferent de implicațiile politice ale acestor agitații din rândul meșteșugarilor români, problemele lor erau totuși reale, astfel încât Guvernul a hotărât să le vină în ajutor protestatarilor, astfel fiind adoptată Legea Missir, ce purta numele ministrului liberal inițiator, Basile Missir. Prin aceasta, s-a stabilit reinstaurarea unei forme de organizare a meșteșugarilor români, prin constituirea unei Camere naționale a meșteșugarilor, precum și formarea unui sistem de asistență socială destinată categoriei socio-profesionale mai sus menționate.

Legea Missir a dat însă naștere mai multor probleme decât rezolva, cel puțin în percepția diplomaților și presei germane. În primul rând, reprezentanții Germaniei la București remarcă faptul că noul act normativ nici nu urmărea neapărat să-i ajute pe meșteșugarii aflați în dificultate, ci a rămas doar un produs al rivalității dintre partidele politice din România. Acest fapt era demonstrat chiar de cuvintele prim-ministrului⁸⁶ român de atunci, D.A. Sturdza, conducător al Partidului Național Liberal, care, la o adunare publică a partidului în cauză declara că nu ar găsi deloc necesară această lege, dar ar fi vrut, prin adoptarea ei, să le mai „ia apa de la moară conservatorilor”⁸⁷. Cum rațiunile promulgării legii erau în cea mai mare parte electorale, prevederile ei nu puteau avea altă menire, în opinia diplomaților germani, decât să atragă cât mai mulți potențiali alegători, chiar dacă asta însemna stimularea sentimentelor xenofobe și antisemite ale acestora. Astfel s-ar fi explicat faptul că ea își afirmă în mod deschis obiectivul de a-i ocroti pe

⁸⁵ Idem, Colecția Microfilme „S.U.A.”, rola nr.30, K.195056: A. von Kiderlen-Wächter către von Bülow, 19 martie 1902.

⁸⁶ Precizez faptul că denumirea conformă cu realitatea de atunci era de președinte al Consiliului de Miniștri, însă am preferat titulatura de mai sus pentru a spori ușurința exprimării.

⁸⁷ *Ibidem*, K.195057.

meșteșugarii români în defavoarea celor de altă naționalitate. În vederea atingerii acestui scop, s-a stabilit că autorizația de practicare a meseriei, dar și de participare la licitațiile publice organizate de Statul român, va putea fi acordată meșteșugarilor supuși străini sau doar de altă naționalitate decât cea română numai dacă aceștia ar fi putut dovedi că, în țara lor de origine, meseriașii români se bucurau de același tratament⁸⁸. Ministrul Missir a declarat, după adoptarea legii al cărei inițiator era, că o astfel de prevedere era îndreptată în special împotriva Ungariei, care nu permitea etnicilor români să participe la licitațiile publice.

Teoretic, atitudinea autorităților române, după cum observau diplomații germani, putea părea justă, dispozițiile legii amintite mai sus fiind o măsură de retorsiune față de discriminarea etnicilor sau cetățenilor români de către alte state. Cu toate acestea, ea a fost supusă unor îndelungate atacuri din partea presei europene, mai ales a celei germane, datorită ambiguității sale în privința situației meșteșugarilor evrei, aproape majoritari în România. Aceștia din urmă, ca, de altfel, majoritatea populației evreiești din țară, nu aveau încă cetățenia română, dar, pe de altă parte, nu aveau nici un fel de cetățenie – fiind numiți, din această cauză, „étrangers qui habitent le pays et qui ne sont pas soumis a une protection étrangère”⁸⁹. Or, aceștia fiind stabiliți în România de mai multe generații, nu puteau dovedi că țara lor de origine permitea și românilor practicarea unei meserii sau participarea la licitațiile publice. În opinia diplomaților germani, situația respectivă nu era creată în mod întâmplător, dintr-o scăpare a legiuitorului, o dovadă în acest sens fiind și faptul că problema meșteșugarilor evrei fusese ridicată în Parlament cu prilejul adoptării Legii Missir, fără însă ca inițiatorul legii să aibă vreun răspuns sau să încerce îndreptarea prevederilor actului normativ⁹⁰.

Cu toate că Guvernul român a refuzat în perioada ulterioară să cedeze presiunilor internaționale și să modifice prevederile care îi discriminau pe meșteșugarii evrei din țară, diplomații germani au dezaprobat opiniile exprimate în presa din țara natală, conform cărora incidentul respectiv ar fi fost o manifestare de politică antisemită urmată de către autoritățile române. Fiind obișnuit cu realitatea românească, în care multe dintre legi rămâneau „literă moartă”, după cum singur declara într-un raport⁹¹, legatul Germaniei în România de atunci, A. von Kiderlen-Wächter, vedea în toate aceste măsuri aparent antisemite doar un mijloc prin care meșteșugarii de origine evreiască erau obligați să contribuie și ei la prosperitatea

---

⁸⁸ *Ibidem*, K.195057-195058.

⁸⁹ *Ibidem*, K.195068: Această definiție a statutului juridic al evreilor români este redată într-un articol apărut în ziarul german *Die Nation* în 5 aprilie 1902, care a constituit una din reacțiile cele mai vehemente din presa germană a vremii la problemele ridicate de aplicarea Legii Missir.

⁹⁰ *Ibidem*, K.195058-195059.

⁹¹ *Ibidem*, K.195062.

funcționarilor români, prin acordarea „tradiționalului bacșiș” în schimbul obținerii autorizației de a-și practica meseria⁹².

Legile române nu rămâneau însă chiar întotdeauna „literă moartă”, mai ales dacă puteau da naștere unor situații aberante. O astfel de situație era atestată ulterior adoptării Legii Missir de către presa germană, care dădea un exemplu al zelului de care puteau da dovadă funcționarii români atunci când nu erau stimulați în mod corespunzător:

„În Galați, un oraș caracteristic pentru situația din România, s-a început construirea unui circ. Administrația orașului a dat autorizația de construcție cu condiția ca la construirea circului să fie angajați numai muncitori și meșteșugari români. Însă, în Galați, nu existau decât țiglarii evrei, așa că circul a rămas fără acoperiș până când s-a adunat, din alte orașe, un număr suficient de mare de țiglarii români creștini ca să poată ridica un acoperiș”⁹³.

Datele referitoare la situația muncitorilor români din rapoartele diplomaților germani acreditați în România după 1878 sunt extrem de sărace, ele limitându-se, în general, la a constata slaba dezvoltare a acestei categorii sociale în spațiul românesc. Explicația pentru această situație era găsită de diplomații germani în relativa înapoiere a țării și deficiențele sistemului de învățământ, care permitea menținerea unui „analfabetism răspândit la proporții de masă” și făcea imposibilă angajarea majorității populației autohtone în diverse întreprinderi cu caracter industrial. De asemenea, se mai remarcă și „puțina înclinație a poporului român pentru munca de fabrică și mai ales, puterea de muncă foarte slabă a oamenilor”⁹⁴ – o opinie cu totul subiectivă, având în vedere faptul că venea din partea unui german – ceea ce, de asemenea, nu ar fi fost de natură a încuraja recrutarea unui număr mare de muncitori români.

Cu toate acestea, datorită creșterii numărului de unități industriale din România, era inevitabilă și o sporire a angajărilor de muncitori din țară. Acest fapt este cert dacă avem în vedere datele oferite de consulul german de la București referitoare la situația din cursul anului 1904, potrivit cărora numărul persoanelor angajate în industria românească din acel an ajunsese la 169.198 persoane, ceea ce reprezenta 2,24% din populația totală a țării de atunci, sau 13,3% dintre capii de familie din România. După naționalitatea lor, 75% dintre lucrătorii industriali erau români, 10% - străini, iar 15% - „persoane care nu se află sub protecția nici unei țări” (era vorba, desigur, de evrei). Dintre toți lucrătorii industriali, cei care

⁹² *Ibidem*, K.195075: A. von Kiderlen-Wächter către von Bülow, 22 aprilie 1902. În text – „bakschisch”.

⁹³ *Ibidem*, K.195068.

⁹⁴ *Idem*, Colecția Microfilme „Germania (R.D.G.)”, rola nr.83, C.802: Raport al consulului general al Germaniei la București, [Karl-Friedrich] Feindel, din 19 octombrie 1905, adresat cancelarului von Bülow.

aparțineau efectiv categoriei muncitorilor erau în număr de 107.010, 74,8% fiind români, 14,7% străini și 10,5% evrei. Ponderea străinilor crește mai mult dacă luăm în considerare patronii întreprinderilor ce făceau parte din categoria „marii industrii” – din 625 de astfel de întreprinderi, numai 53,9% erau în proprietatea românilor, în timp ce 26,5% aparțineau străinilor și 19,6% evreilor. Deci, dintre întreprinderile industriale de mari dimensiuni, aproape jumătate – 46,1% - aparțineau străinilor, dacă le luăm în considerare și pe cele aparținând evreilor, pe care autoritățile române oricum nu-i considerau ca făcând parte dintre cetățenii români⁹⁵.

Funcționarii

Situația funcționarilor din România a fost obiectul unei constante preocupări pentru diplomații germani acreditați la București, ceea ce este explicabil dacă avem în vedere faptul că erau reprezentanții unei țări unde administrația și funcționarii care o deserveau erau considerați drept piloni de bază ai statului. Tocmai de aceea, toți au susținut că buna pregătire a funcționării, stabilitatea sa pe post, dar și integritatea ei erau elemente indispensabile pentru guvernarea unei țări, fără de care întreaga administrație s-ar fi putut prăbuși în haos. Venind în România, reprezentanții intereselor germane au descoperit faptul că mai exista și o altă cale în afară de cea urmată de țara natală, care nu ducea în mod neapărat la prăbușirea administrației statului, ci îi permitea acesteia să funcționeze la cote de avarie, dar cu beneficii de necontestat pentru partidele aflate la un moment dat la putere.

Diplomații germani nu puteau însă afirma că funcționarii români ar fi fost mai puțin importanți pentru conducătorii României decât pentru omologii aflați în fruntea Reich-ului. Dimpotrivă, ei erau de o importanță covârșitoare pentru toate guvernele care se succedau la putere, în primul rând datorită faptului că întreg procesul electoral din țară era controlat de administrația statului. Rezultatul oricăror alegeri depindea de „munca” neobosită a funcționarului român, iar dacă nu deținea controlul asupra acestei categorii de „slujbași ai Statului”, nici un partid nu putea câștiga alegerile. Pe de altă parte, influența avută asupra procesului electoral era o sabie cu două tăișuri pentru funcționarii români, din cauza faptului că nici un partid care organiza alegerile – și mai voia să le și câștige – nu risca să lase o operațiune atât de delicată pe mâna unor slujbași în care nu avea încredere deplină. Rezultatul era previzibil – o dată cu fiecare schimbare a partidului de la putere, diplomații germani asistau cu stupefacție la înlocuirea a aproape întregului personal

---

⁹⁵ *Ibidem*, C.789. Toate datele de mai sus au fost preluate de consulul german din statisticile oficiale furnizate de autoritățile române.

din aparatul de stat. Proporțiile acestei rotiri frenetice a cadrelor sunt surprinse cel mai bine cu prilejul alegerilor din 1892, organizate de Guvernul conservator condus de Lascăr Catargiu:

„Funcționarii au grijă să dirijeze procesul de votare într-un mod asemănător cu cel obișnuit și în Franța sau Italia, atunci când la conducerea Internelor se află un ministru mai energic. Totuși, alegătorul român este mai obișnuit cu asemenea practici decât ruda sa din Italia sau Franța. Nu se poate nega însă, că dl. Lascăr Catargiu ar fi un extrem de iscusit manipulator al rezultatelor alegerilor din România. În săptămânile scurse între dizolvarea Parlamentului și noile alegeri, așa cum mi-a spus, confidențial, dl. prim-ministru, 1.100 de funcționari de toate gradele au fost destituiți, schimbați, angajați sau transferați și aproape toate consiliile comunale din țară au fost amenințate cu dizolvarea «pour bien pètrir la pête électorale»⁹⁶.

Diplomații germani au semnalat, de-a lungul timpului, numeroasele consecințe negative ale instabilității pe post a funcționarilor români – nesiguranța angajaților din administrație, răspândirea pe scară largă a favoritismelor și corupției, lipsa oricăror criterii profesionale la numirea în funcție, incapacitatea generală a administrației de a face față și problemelor curente ale funcționării Statului, asta fără a mai lua în considerare comportamentul acesteia cu ocazia momentelor de criză, așa cum a fost cazul revoltei țărănești din 1907. Toate cele de mai sus au fost considerate motive suficiente pentru reprezentanții Germaniei în România de a interveni în repetate rânduri pe lângă oficialii români, pentru a-i determina să adopte modelul Reich-ului în ceea ce privește statutul funcționarilor din administrația statului. Cu toate acestea, deși au recunoscut justetea observațiilor referitoare la modul defectuos de funcționare a administrației, politicienii români nu s-au lăsat convinși de argumentele diplomaților germani, subliniind faptul că singura soluție fezabilă pentru România era cea existentă în acel moment, după cum relatează și legatul A. von Kiderlen Wächter, în 1907:

„Am discutat în repetate rânduri, cu politicienii români, dacă nu ar fi posibil să se încredințeze funcțiile publice unor funcționari inamovibili, cu experiență în domeniu. Mi s-a replicat mereu că, dacă acești oameni nu ar sta mereu cu o «sabie a lui Damocles» deasupra capului, reprezentată de amenințarea unei concedieri imediate, fără posibilitatea de a primi o pensie, nu ar face absolut

---

⁹⁶ Idem, Colecția Microfilme „Germania (R.F.G.)”, rola nr.120, C.36-37: B. von Bülow către von Caprivi, 22 februarie 1892. Trebuie precizat că alegerile din 1892 erau organizate după înlocuirea unui alt guvern de orientare conservatoare, cel al lui Ion Emanoil Florescu. Conservatorii se aflau atunci la putere, printr-o facțiune sau alta, din 1888. Cred că se poate cu greu imagina dimensiunea schimbărilor petrecute la trecerea de la o guvernare conservatoare la una liberală și invers.

nimic. Ultimul Guvern liberal, ca și cel conservator care a demisionat, a căutat să vadă dacă inamovibilitatea acordată judecătorilor ar putea fi extinsă asupra altor categorii de funcționari publici. Prin inamovibilitate aici se înțelege că funcționarul nu va mai putea fi dat afară de azi pe mâine din serviciu, fără pensie, prin decrete ministeriale (nici măcar decrete regale!). Deoarece această măsură nu putea să ducă la formarea peste noapte a unei clase de funcționari pricepuți, Guvernul liberal a avut un succes răsunător când a propus Camerei conservatoare abrogarea acestei măsuri. Românul vrea să obțină în tot ce face un succes instantaneu, altfel renunță imediat”⁹⁷.

Diverși reprezentanți ai Germaniei în România au apelat și la regele Carol pentru a-l convinge de necesitatea constituirii unei clase de funcționari profesioniști, pe care să se bazeze autoritatea monarhului, dar au avut la fel de puțin succes ca și în cazul celorlalți oameni politici. În 1907, când revoltele țărănești au paralizat aproape întreaga administrație a statului român, iar consecințele violențelor izbucnite în cursul lunii martie a aceluși an au fost agravate de o serie de decizii eronate luate de autoritățile române, legatul german Kiderlen-Wächter a crezut că va găsi mai multă înțelegere din partea suveranului român pentru ideile mult vehiculate de el și de predecesorii săi în post. Aceste speranțe s-au dovedit însă zadarnice, Carol I arătându-se în continuare sceptic în ceea ce privește posibilitatea punerii în practică a unor asemenea idei în România, iar diplomatului german nu i-a rămas decât să spere că succesorul regelui va duce la bun sfârșit profesionalizarea administrației publice românești, după cum mărturisea într-un raport încheiat după conversația sa cu regele român:

„Cea mai urgentă îndatorire a viitorului Rege ar trebui să fie, după părerea mea, mai curând constituirea unei clase a funcționarilor, care să depindă numai de Rege și care să fie un sprijin sigur pentru Coroană, îndeplinindu-și îndatoririle, indiferent de cine este ministru”⁹⁸.

„Boierii”.

Imaginea elitei sociale românești în documentele diplomatice germane

Sistemul electoral românesc, dar și scurta perioadă care trecuse de la inițierea procesului de modernizare a statului român au favorizat păstrarea puterii politice în România de către o minoritate ce reprezenta mai ales interesele marilor proprietari funciari din țară – „boierii”. Datorită statutului României, de aliată a Reich-ului german în cadrul Triplei Alianțe, era natural ca atenția Cancelariei de la

⁹⁷ Idem, Colecția Microfilme „S.U.A.”, rola nr.30, K.195265: A. von Kiderlen-Wächter către von Bülow, 28 martie 1907.

⁹⁸ *Ibidem*, K.195299: A. von Kiderlen-Wächter către von Bülow, 6 aprilie 1907.

Berlin și a reprezentărilor acesteia la București să se concentreze asupra acelora care exercitau puterea „de facto” în țară și care puteau influența în mod decisiv menținerea alianței cu Puterile Centrale. La aceste considerente, se mai poate adăuga faptul că, datorită monopolizării puterii de o categorie socială restrânsă, moravurile acesteia, simpatiile sale politice precum și interesele economice urmărite de reprezentanții marilor proprietari funciari influențau în mod decisiv evoluția viitoare a României, iar cunoașterea din timp a direcțiilor de dezvoltare ale țării în care-și desfășurau misiunea constituie dintotdeauna una din îndatoririle de bază ale diplomaților.

Categoria socială a marilor proprietari funciari a fost surprinsă în rapoartele germane în cursul unui rapid proces de transformare, atât în ceea ce privește veniturile obținute cât și a poziției sociale deținute, datorat, în mare măsură, participării României la schimburile comerciale din cadrul economiei europene și oportunităților de îmbogățire pe care le-a oferit exportul masiv de cereale către țările occidentale. Pe de altă parte, în opinia diplomaților germani, modificările care au intervenit în privința statutului și veniturilor boierilor români la sfârșitul secolului al XIX-lea își aveau originea, la fel ca în cazul țărănimii, în Reforma agrară din 1864 și în celelalte măsuri modernizatoare adoptate de către Al. Ioan Cuza. După cum relatează consulul Reich-ului de la Iași din 1889, datorită domnitorului mai sus amintit, marii proprietari funciari români, proveniți, în majoritatea lor, din rândul boierilor cu dregătorii, și-au văzut anulate toate privilegiile și titlurile deținute anterior, pe care mulți dintre ei și le păstrasera încă din perioada medievală. Desființarea dregătoriilor și titlurilor nobiliare părea să anunțe începutul unui amplu proces de modernizare a României, care a fost continuat prin marea reformă agrară din 1864 și, astfel, „România a intrat în rândul statelor civilizate ale Europei”⁹⁹. Sau, cel puțin, așa părea pe atunci. O altă iluzie general răspândită la nivelul întregii societăți românești din momentul reformei agrare a fost și cea conform căreia influența politică și economică a moșierilor urma, pe viitor, să fie considerabil limitată. Asemenea speranțe și-au găsit prea puțină justificare, în opinia diplomaților germani, datorită faptului că prevederile și modul de aplicare al Legii Agrare din 1864 au făcut posibilă menținerea puterii economice și politice a foștilor boieri cu dregătorii.

Lipsa oricărei modificări semnificative în statutul social și politic al marilor boieri după 1864 nu a însemnat că această categorie socială nu a fost cu nimic afectată de legile modernizatoare ale lui Al. Ioan Cuza. Atât numai că schimbările care s-au produs nu erau cele scontate de inițiatorii reformelor. Astfel, cea mai importantă transformare pare să se fi produs la nivelul mentalității celor expropriați în 1864. Potrivit diplomaților germani, din acel moment începând,

---

⁹⁹ *Ibidem*, K.194942: Consulul german de la Iași către von Bismarck, 12 ianuarie 1889.

boierii s-ar fi îndepărtat tot mai mult de lumea rurală și de agricultură, ceea ce a avut consecințe dramatice asupra celorlalte categorii sociale implicate în activitatea agricolă. Înainte de exproprierea lor parțială, toți proprietarii de mari moșii aveau o preocupare minimală pentru administrarea domeniului lor, ce se limita la împărțirea pământului în loturi și oferirea acestora țăranilor aserviți, care-i furnizau, în schimb, „seniorului” lor un venit destul de redus, dar constant. Pe de altă parte, țăranii beneficiau de o suprafață de pământ suficientă pentru a-și asigura propria existență¹⁰⁰. Cu toate că un astfel de sistem putea fi considerat primitiv și nu putea conduce la creșterea productivității muncii în agricultură, dat fiind faptul că țăranii care lucrau propriu-zis pământul nu dispuneau nici de unelte și nici de cunoștințele necesare pentru a asigura sporirea eficienței activității lor, el permitea menținerea unei relative prosperități a marilor moșieri români, conforme cu rangul lor și statutul deținut în societate. Pe de altă parte, acest mod de exploatare a marilor moșii prezenta un dezavantaj major: boierii români nu puteau acumula un capital bănesc foarte însemnat, pentru că țăranii nu-și plăteau renta în bani, ci numai în natură. Pentru perioada respectivă, lipsa unui capital bănesc însemnat nu a reprezentat o mare problemă pentru elita socială românească, moșiile deținute furnizându-le, totuși, suficiente resurse pentru a beneficia de un nivel de trai ridicat, după standardele vremii.

Un astfel de sistem de exploatare a marilor proprietăți funciare a asigurat avantaje și pentru țăranii, mai ales din punctul de vedere al relațiilor cu marii boieri. Potrivit diplomaților germani, atât timp cât proprietarii marilor moșii nu au fost interesați să obțină venituri semnificative de pe urma moșiilor deținute nu au existat motive valabile pentru dezvoltarea unor tensiuni semnificative în relațiile dintre țăranii și marii proprietari funciari, în ciuda statutului juridic de aserviți pe care-l aveau cei dintâi. Pentru foarte multă vreme, marea problemă a țăranilor o reprezentau cerințele – a se înțelege impozitele – statului, iar nu abuzurile boierilor. Mai mult decât atât, diplomații germani considerau chiar relațiile dintre boierii și țăranii de atunci ca fiind de tip patriarhal, primii manifestând o oarecare atenție față de problemele țăranilor și căutând să-i sprijine în momentul în care se confruntau cu diverse greutăți. Situația privilegiată din relațiile dintre cele două categorii sociale se datora comunității lor de interese, pentru că, după cum apreciau ulterior reprezentanții intereselor germane în România, fără forța de muncă foarte ieftină reprezentată de țăranii, mulți dintre marii proprietari funciari n-ar fi fost capabili să-și exploateze moșiile. Pe de altă parte, incapacitatea vădită a boierilor români de a schimba modul de exploatare a propriilor moșii nu era un semn tocmai bun pentru viitor, dat fiind faptul că ea ar fi prevestit dezinteresul pe care aceștia aveau să-l manifeste după 1864 față de administrarea pământurilor deținute¹⁰¹.

¹⁰⁰ *Ibidem*, K.195228: A. von Kiderlen-Wächter către von Bülow, 25 martie 1907.

¹⁰¹ *Idem*, Colecția Microfilme „Germania (R.F.G.)”, rola nr.119, C.354-355: B. von Bülow către von Bismarck, 29 mai 1888.

Distanțarea marilor proprietari funciari față de universul rural și de administrarea propriilor moșii a fost un efect direct al reformei agrare din 1864. Modernizarea României și contactul cu lumea occidentală, exportul masiv de cereale, precum și împrumutarea țăranilor cu loturile care le-au fost date anterior în folosință au condus treptat la îndepărtarea boierilor de vechiul lor mod de viață. Conform aprecierilor diplomaților germani, aceștia s-au transformat, în marea lor majoritate, într-o categorie de „absentee Landlords”, care locuiau la Paris sau București, lăsând exploatarea terenurilor proprii pe seama arendașilor și mulțumindu-se doar să primească o rentă anuală cât mai consistentă¹⁰². Reforma agrară, pe de altă parte, fiind incompletă, nu a putut afecta foarte mult interesele economice ale marilor proprietari de pământ, cu atât mai mult cu cât a conținut prevederi foarte favorabile lor, precum cele care le permiteau să păstreze cel puțin o treime din suprafața moșiei deținute anterior¹⁰³.

Cu toate acestea, în ciuda prevederilor favorabile celor expropriați și a faptului că aplicarea sa a fost lăsată la discreția lor, Legea Agrară a lui Al. Ioan Cuza putea să le pună probleme serioase proprietarilor de mari moșii, datorită faptului că ea îi lipsea, teoretic, de sprijinul furnizat de forța ieftină de muncă a țăranilor. Cum nu aveau nici capitalul necesar pentru a investi în modernizarea modului de exploatare a terenului și nici cunoștințe suficiente pentru a-și administra moșia, perspectivele se anunțau sumbre pentru elita socială românească de atunci.

Unii dintre cei mai întreprinzători și prevăzători dintre marii proprietari funciari nu s-au lăsat descurajați de dificultățile ce se prefigurau, astfel încât, vrând să se pregătească pentru eventualitatea în care o eventuală reformă agrară ar fi fost pusă în practică, au luat măsuri pentru a-și exploata singuri terenurile deținute. De aceea, au început să-i alunge pe toți clăcașii de pe moșiile lor, pentru a nu fi obligați să-i împrumutească, iar apoi, rămânând cu moșia neatinsă sau foarte puțin afectată de reforma agrară, și-au administrat singuri pământurile, cu mai mult sau mai puțin succes¹⁰⁴. Astfel de „întreprinzători” au constituit însă o minoritate. Majoritari au fost cei prea puțin interesați de administrarea pământului, care erau în schimb tot mai mult atrași de lumea urbană, din țară sau din străinătate, în funcție de posibilitățile fiecăruia. Aceștia au lăsat lucrurile să-și urmeze cursul, au acceptat să-i împrumutească pe clăcașii de pe moșii cu terenurile pe care le-au ales ei, iar apoi, pentru a evita problemele pe care le ridica exploatarea directă a pământului, au recurs la angajarea unui intermediar – arendașul – de multe ori ales din rândul

¹⁰² Idem, rola nr.120, C.251: C. von Leyden către von Hohenlohe, 31 decembrie 1894.

¹⁰³ Idem, Colecția Microfilme „S.U.A.”, rola nr.30, K.195943: Consulul german de la Iași către von Bismarck, 12 ianuarie 1889.

¹⁰⁴ *Ibidem*, K.194945. După cum se știe, în 1864 s-a acordat pământ numai acelor țărani care erau stabiliți pe o moșie, iar suprafața acordată a variat în funcție de numărul vitelor deținute. Ceilalți țărani, care nu erau stabiliți pe nici o moșie, nu au primit nimic.

micii burghezii comerciale și financiare din lumea rurală (mici negustori, cămătari etc.), majoritatea de etnie străină. Datorită arendașilor, marii proprietari și-au putut permite să se despartă definitiv de lumea rurală, îndreptându-se spre atracțiile orașului și, mulți dintre ei, spre viața politică, unde au putut să-și apere în continuare interesele economice.

Pentru majoritatea reprezentanților acestei categorii sociale însă, trecerea la un nou mod de viață și mutarea în mediul urban a condus la creșterea neconținută a nivelului cheltuielilor. Datorită „nevoii de lux” a marilor boieri care trăiau în mediul urban, dar și a sporirii inerente a cheltuielilor de întreținere a acestora și a familiilor lor, toți au căutat să crească nivelul veniturilor aduse de moșiile proprii. Singura cale prin care cei mai mulți dintre ei au reușit aceasta a fost prin mărirea nivelului rentelor percepute de la arendași, ceea ce, așa cum am văzut, a condus la ruina multora dintre cei din urmă și la formarea trusturilor de arendași, care dispuneau de resursele financiare necesare pentru a plăti rentele în continuă creștere cerute de proprietarii de pământ.

Rezultatul acestei evoluții a fost deosebit de avantajos pentru cei mai mulți dintre marii proprietari funciari români, veniturile ce le reveneau ajungând astfel la niveluri considerabile. Astfel, conform diplomaților germani, în 1899, unul dintre cei mai importanți reprezentanți ai acestei categorii sociale, Grigore Cantacuzino, primea de pe urma moșiilor sale un venit anual care se ridica la trei milioane de franci¹⁰⁵. Mai mult decât atât, avantajele celor în cauză erau sporite de facilitățile fiscale de care beneficiau din partea Statului român, fiind citat cazul aceluiași Gr. Cantacuzino, care, la venitul anual amintit mai sus, plătea un impozit anual de numai 50.000 franci¹⁰⁶.

Un alt beneficiu pe care acești „rentieri” l-au dobândit în urma reformei agrare din 1864 consta în faptul că erau feriți acum atât de grija pentru administrarea propriilor moșii, cât și de legătura cu țăranii ce le lucrau în continuare pământul. Distanța apărută astfel între foștii clăcași și boieri era remarcată ulterior și de legatul german aflat la post în România, cu prilejul răscoalei din 1888, Clemens Busch:

„Între el [țăranul – n.m.] și marele proprietar de pământ abia dacă mai există o relație umană care să-i apropie. Ultimul locuiește la București, cel mai mare oraș al țării, sau în străinătate și-și consumă veniturile rezultate de pe urma moșiilor sale, neîngrijindu-se de starea, sau mai bine zis mizeria țăranilor. [...] Nu poate deci să ne surprindă, în aceste condiții, faptul că în rândul țăranilor a apărut o

¹⁰⁵ Idem, Colecția Microfilme „S.U.A.”, rola nr.30, K.195229: A. von Kiderlen-Wächter către von Bülow, 25 martie 1907

¹⁰⁶ Idem, Colecția Microfilme „Germania (R.F.G.)”, rola nr.120, C.443: H. von Bray-Steinburg către von Hohenlohe, 26 decembrie 1899.

ură fără margini contra marilor proprietari și, mai ales, împotriva celor care-i chinuiesc cel mai mult – arendașii”¹⁰⁷.

Toate avantajele de mai sus nu s-au dovedit însă suficiente pentru boierii care descoperiseră plăcerile citadine și costurile acesteia. Rezultatul previzibil al instalării vechii aristocrații funciare românești în mediul urban, a fost antrenarea sa într-un adevărat concurs al cheltuielilor, prin care doreau să-și confirme poziția socială pe care o ocupau. În acest mod, s-a ajuns la situații jenante, în care multe nume ilustre ale politicii românești de la sfârșitul secolului al XIX-lea au dobândit o celebritate nedorită atât prin datoriile acumulate, cât și prin diversele scandaluri în care au fost antrenați. Un exemplu des citat de către diplomații germani în acest sens, era acela al lui Jacques (Iacob) Lahovary, fratele fostului ministru de Externe Alexandru Lahovary, care deținuse, la rândul lui, portofoliul de ministru de Război în cadrul a două cabinete conservatoare. Acesta era descris de către însărcinatul cu afaceri german la București, von Schlözer, drept „un militar destoinic, un om serviabil, dar viciile lui costisitoare l-au adus în pragul ruinei”, fiind de notorietate în societatea bucureșteană faptul că, în 1894 acumulase datorii în valoare de aproximativ 1 milion de franci¹⁰⁸. Iacob Lahovary a fost nevoit să demisioneze din funcția de ministru de Război, potrivit diplomaților germani, din cauza divergențelor întreținute cu ofițerii români, fiind numit ulterior șef al Marelui Stat Major. Și în această calitate, ofițerul român a intrat în atenția diplomaților germani, dar nu datorită prestației în funcția deținută, ci din cauza unei altercații în care a fost implicat împreună cu un alt personaj foarte cunoscut al vremii, provenit dintr-o familie la fel de ilustră, – Alexandru Catargiu, ce ocupa pe atunci (în 1895) funcția de legat al României în Rusia. Cele două personaje de frunte ale elitei românești au intrat într-o dispută aprinsă la Casino-ul Sinaia, din cauza unei încercări apărute la numărarea banilor, trebuind să fie despărțiți cu forța de către ceilalți participanți. Incidentul a ținut prima pagină a ziarelor vremii și era consemnat și de către legatul german în România de atunci, contele Casimir von Leyden, care menționa în raportul trimis Cancelariei de la Berlin:

„Amândoi [Iacob Lahovary și Al. Catargiu] sunt cunoscuți ca mâini sparte, și își înrăutățesc în continuu situația financiară, și așa destul de proastă, datorită lipsei lor de control. Amândoi sunt reprezentanții unor familii cu roluri importante în Guvern și comportamentul lor lezează și interesele Partidului Conservator”¹⁰⁹.

La toate acestea, s-ar mai putea adăuga faptul că Alexandru Catargiu își crease o adevărată reputație în societatea bucureșteană a vremii, potrivit

¹⁰⁷ Idem, rola nr.119, C.338-339: C. Busch către von Bismarck, 22 aprilie 1888.

¹⁰⁸ Idem, rola nr.120, C.99: Von Schlözer către von Caprivi, 21 feb. 1894.

¹⁰⁹ *Ibidem*, C.311-312: C. von Leyden către von Hohenlohe, 15 august 1895.

diplomaților germani, datorită faptului că reușise să se împrumute inclusiv de la Regele Carol, pentru a-și achita, desigur, alte datorii mai vechi¹¹⁰.

Alți reprezentanți ai unor familii boierești ilustre au dovedit însă mai multă inventivitate în încercarea de a-și suplimenta veniturile insuficiente furnizate de moșiile proprii. Diplomații germani aminteau, în acest sens, cazul lui Ștefan Șuțu (în text – *Etienne Soutzo*), care, în calitatea sa de membru militant al Partidului Conservator, criticase cu vehemență „corupția administrației Brătianu” din perioada anterioară lui 1888. După înlăturarea Guvernului liberal, același personaj a fost răsplătit de noua putere cu funcția de șef al administrației financiare a Bucureștiului, calitate în care a reușit să se facă repede remarcat prin faptul că scutise de la plata impozitelor, cu de la sine putere, contra „tradiționalului bacșiș”, mai multe întreprinderi industriale din Capitală¹¹¹.

Au fost atestate însă și numeroase cazuri în care reprezentanții vechii aristocrații funciare nu au reușit să facă față cheltuielilor exagerate în care se antrenaseră, iar unele familii celebre au fost chiar ruinate din cauza datoriilor contractate. Pentru aceștia însă, în special pentru reprezentanții vechii boierimi moldovene, pare să fi existat o soluție de rezervă la care mulți au recurs: apelarea la sumele de bani pe care reprezentanții intereselor ruse în România le puneau la dispoziția lor cu multă generozitate. Acest fapt – în măsura în care este real – le-a atras ostilitatea durabilă a diplomaților germani, care și-au manifestat în repetate rânduri disprețul față de această „gașcă suspectă de înaltă trădare”¹¹², ale cărei cheltuieli excesive și continuă goană după noi resurse financiare o determinau „să-și caute hrana în ieslea rusească”¹¹³. Plata pentru presupusele stipendii primite de la oficialii ruși de către aristocrația funciară românească ar fi constituit-o susținerea acordată intereselor ruse în România. În aceste condiții, se impunea comparația cu situația Poloniei, din urmă cu mai puțin de un secol, prăbușirea de atunci a regatului polonez fiind atribuită de legatul german de la București, într-o convorbire cu Regele Carol, tot acțiunilor iresponsabile la care s-ar fi dedat marile familii nobiliare, al căror comportament i se părea foarte asemănător celui al omologilor români:

„L-am lăsat atunci să înțeleagă [pe Rege] faptul că asemănarea între boierimea locală și aristocrația poloneză a secolului trecut ar fi prea mare ca să nu frapeze pe oricine cunoaște situația de aici. Bibescu, Lahovary, Catargiu, Philipescu, Grădișteanu se comportau acum la București și Iași cum o făceau acum o sută de ani la Varșovia și Grodno, Felix Potoki și Branicki: cochetează cu Rusia și se amestecă în tot felul de combinații și comploturi din egoism și frivolitate și,

¹¹⁰ *Ibidem*.

¹¹¹ *Ibidem*, C.300: C. von Leyden către von Hohenlohe, 8 iunie 1895.

¹¹² *Idem*, rola nr.119, C.366: B. von Bülow către von Bismarck, 31 mai 1888.

¹¹³ *Ibidem*, C.596: B. von Bülow către von Bismarck, 26 octombrie 1889.

dacă li s-ar lăsa pe mână Coroana, ar ruina și țara și tronul, la fel cum au făcut-o tovarășii lor de idei polonezi”¹¹⁴.

Cu toate acestea, imaginea oferită de acești reprezentanți ai intereselor Reich-ului nu poate fi foarte îndepărtată de realitate, mai ales dacă avem în vedere faptul că modul de comportare al aristocrației românești descris în aceste rapoarte diplomatice seamănă izbitor cu cel adoptat în aceeași perioadă de către nobilimea franceză sau rusă, de exemplu. Problema care s-ar pune în aceste condiții este care sunt motivele pentru care diplomații germani au privit cu atât de multă îngrijorare acțiunile de multe ori iresponsabile, este adevărat, ale vechii boierimi românești, din moment ce ele nu difereau cu mai nimic de activitatea omologilor occidentali ai acestei categorii sociale? De ce este evocat, în repetate rânduri, tocmai exemplul Poloniei, când existau multe alte state europene considerate viabile, în care comportamentul vechii nobilimi nu provoca îngrijorări cu privire la posibila dispariție a statelor respective?

Răspunsul la aceste întrebări este oferit, cred, de o absență. Așa cum s-a putut observa, din cele de mai sus, atunci când se referă la elita socială românească, diplomații germani nu privesc decât la categoria marilor proprietari funciari. Nu există aproape nici o referire la marea burghezie industrială sau financiară. Asta nu înseamnă că această categorie nu ar fi existat în România – deși, așa cum se va vedea, în opinia diplomaților germani, aceasta era mai ales alogenă – ci numai faptul că aceasta juca un rol nesemnificativ în raporturile de putere din politica și economia românească. Deosebirea esențială între vechea boierime din România și nobilimea franceză sau rusă, de exemplu, consta în faptul că reprezentanții celei dintâi încă mai dețineau controlul în țară din punct de vedere economic și politic. În Franța, urmările Revoluției din 1789 și ascensiunea capitalului comercial și industrial au limitat sever influența în economie și politică a vechilor familii nobiliare – deși nu întru totul, așa cum o atestă o serie de evenimente de pe scena politică franceză acelei perioade. În cadrul Imperiului Rus, regimul autocratic limitase sever influența marilor boieri, bazându-se, în mod tradițional, pe sprijinul funcționarilor ce-și datorau poziția țarului. În România, însă, cu toate prerogativele sporite ale Regelui Carol, era indiscutabil faptul că puterea, atât din punct de vedere economic, cât și politic, aparținea în continuare marilor proprietari de terenuri, care reușiseră să-și conserve avantajele deținute încă din perioada medie. Orice acțiune a acestora putea avea serioase consecințe, atât pe plan politic, cât și pe plan social. Eșecul reformei agrare din 1864 lăsase cea mai mare parte a populației țării, cea din mediul rural, în întregime dependentă de vechile familii boierești și, de aceea, iresponsabilitatea cu care se comporta o parte a acestei elite putea accentua tensiunile existente în cadrul societății românești, până la punctul izbucnirii unei explozii sociale – care s-a și produs, în cele din urmă. Iar pe plan

---

¹¹⁴ *Ibidem*, C.365-366.

politic, unde reprezentanții aristocrației funciare românești dețineau în continuare poziții de frunte, deciziile iresponsabile ale acestora puteau antrena consecințe grave. Nicăieri pe plan european, în acea perioadă, vechea aristocrație funciară nu ajunsese să ocupe poziții chiar de neglijat, dar în România ea deținea încă puterea, din toate punctele de vedere. De aceea, comparația cu situația Poloniei de la sfârșitul secolului al XVIII-lea nu este chiar atât de subiectivă cum ar părea.

Percepția negativă din Germania asupra elitei sociale românești din perioada ulterioară lui 1878 avea să rămână una de durată. O dovadă în acest sens o constituie și aprecierile autorului unei lucrări de propagandă din timpul primului război mondial, care vedea ca pe „un fel de fatalitate care apasă asupra populației de țărani și orășeni din România” faptul că „imensa majoritate a poporului a rămas să slujească pe mai departe, cum a făcut-o și 50 de ani până acum, o pătură subțire de conducători, corupți până în măduva oaselor”¹¹⁵. În mare, în ciuda numeroaselor nuanțe introduse în rapoartele alcătuite pentru Cancelaria de la Berlin, aceasta era imaginea pe care o aveau și diplomații germani acreditați la București după 1878 asupra societății românești.

---

¹¹⁵ Idem, Colecția Microfilme „Germania (R.D.G.)”, rola nr.75, C.198 – extras din lucrarea lui Hermann Kienzl, *Die Fäulnis Rumäniens im Lichte rumänischer Dichter und Schriftsteller*, apărută în 1917, Editura Georg Müller.